

Preben Kaarsholm

Defoe's »Robinson Crusoe« og kapitalismens udvikling i England

»Wir reklamieren den Inhalt der Geschichte.« (Engels, 1844)

INDHOLD:

1. Indledning	76
2. Historieteori	77
3. <i>Robinson Crusoe</i> og kapitalismens udvikling i England	82
4. <i>Robinson Crusoe</i> og samtidig statsteori og politisk filosofi ...	106
5. <i>Robinson Crusoe</i> og puritanismen	113
6. Kapital og videnskab. Robinson Crusoes naturbeherskelse ...	118
7. Karakteranalyse og seksualøkonomi. Robinson Crusoes beherskelse af sin indre natur.	122
8. Afslutning	125
Noter (henvist til med arabertal)	125
Oversættelse af citater fra <i>Robinson Crusoe</i> (henvist til med romertal)	130

Den benyttede litteratur er anført i noterne.

1. Indledning

Den følgende fremstilling går ud fra, at der består en uløselig sammenhæng mellem litterære, idemæssige, ja, i det hele taget bevidsthedsfænomener og det værensgrundlag, disse udvikles af. Således også at der består en ligeså uløselig sammenhæng mellem disse fænomeners historie og værensgrundlagets historie, dvs. den historiske dynamik i det samfund, ud af hvis skød den litteratur- og idehistoriske problematik vokser frem. Uanset hvor megen inerti, der kan synes at være forbundet med bevidsthedens manifestationer, vil denne inerti aldrig kunne forklares ud fra disse manifestationer selv, den vil altid have sin rod i den samfundsmæssige og historiske totalitetssammenhæng, som bevidsthedens manifestationer udspringer af, og som giver disse deres kommunikerbare mening. Problemet om hvordan det da er muligt, at for eksempel litterære bevidsthedsmanifestationer kan kommunikere ud over deres umiddelbare samfundshistoriske sammenhæng, ja, måske endda først får egentlig mening udenfor denne, kan da heller ikke løses ud fra de isolerede værker eller disses isolerede »litteraturhistorie«, men kun ud fra en teori om, hvad der giver historien selv dens mening, ud fra en *historieteori*, som er i stand til at rekonstruere historiens virkelige dynamik og lovmæssighed. Når fremstillingen derfor begynder med en diskussion af historieteori, der ikke umiddelbart forholder sig til litteraturen eller litteraturhistorien, er det fordi, det er den eneste mulige måde at komme tilbage til den på.

Disse historieteoretiske overvejelser skal da også kun tjene som udgangspunkt for at kunne vende tilbage til tolkningen af *The Life and Adventures of Robinson Crusoe*, og det skulle fremgå, hvor umiddelbart relevante for denne tolkning, de er. Det betydningsfulde ved romanen er de modsigelser, der strukturerer den, og formålet med denne fremstilling vil være at klargøre, hvordan romanens modsigelser betyder en gestaltning af modsigelser, der på den ene side er specifikke for den periode i kapitalismens udvikling, som romanen er en del af, på den anden side er kapitalistisk almene i den forstand, at det, der udtrykkes i disse modsigelser, det, de består af, og som giver dem deres dynamik, netop er tendensen til kapitalens fuldbyrdede herredømme, det fuldt udviklede, fuldmodne kapitalistiske samfund.

Skematisk strukturelt, dvs. groft sagt, er det, der holder sammen på *Robinson Crusoe*, dens »strukturerende princip« en *modsætning mellem centrifugale og centripetale kræfter*, sådan som det vel mest tydeligt fremgår af det, der er dens centrale scene: Øen, der ligger som et centrum i det umådelige ocean for strømme, der fører ind mod den, og strømme, der leder bort fra den. Ud fra opfattelsen af dette »princip« som det centrale i romanen og dermed også som en argumentation for, at det er det, og som en substantiering af, hvordan det er det, vil jeg disponere fremstillingen som faldende i fem sammenhængende afdelinger, hvor det centrifugalt-centripetale mønster går igen, nemlig én, der forsøger at fremstille modsigelserne i romanen på baggrund af dem, der er umiddelbart forbundet med udviklingen af kapital-forholdet

i England i den pågældende periode, én, der relaterer romanen til samtidige engelske statsteorier og politiske filosofier, én, der holder den sammen med puritanismen og nogle religiøse modsætninger i tiden, én, som forsøger at knytte romanens problematik sammen med videnskabens og den videnskabelige fornufts udvikling i England, og endelig én, der anskuer modsigelserne i *Robinson Crusoe* socialpsykologisk eller seksualøkonomisk. Den sammenhæng mellem disse fem problemområder, som vil blive søgt fremstillet, skulle kunne bidrage såvel til forståelsen af *Robinson Crusoe* som af dens historisk-økonomiske baggrund.

2. Historieteori

I sin artikel om *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft* siger Walter Benjamin:

»...det drejer sig jo ikke om at fremstille de litterære værker i deres tids sammenhæng, men derimod om i den tid, hvor de er opstået, at lade den tid, som erkender dem - det er vor tid - komme til udtryk.«¹

Dermed aktualiserer han en problematik, der ikke blot er litteraturhistorieteoretisk, men overhovedet historieteoretisk, og som ikke kan udmøntes overfor historiske litterære værker, før den er reflekteret i sammenhæng med historien som sådan. Det drejer sig abstrakt om forholdet mellem fortid og nutid, om hvilke elementer i forgangne produktionsmåder, der kan betragtes som nutidens kimformer, og derigennem også i det hele taget om, hvad der konstituerer dynamikken i historien, hvad der betinger, at disse former faktisk bliver til kimformer for det, der er grundlæggende for den nutidige samfundsstruktur. Det vil marxistisk og konkret sige, at det drejer sig om forholdet mellem den kapitalistiske produktionsmåde og de produktionsmåder eller samfundsmåder eller samfundsformer, der løber forud for den, og hvoraf én - den feudale - i sin opløsning skaber ansatserne til en kapitalistisk udvikling.

Det er almindelig - omend ikke i alle tilfælde tilfældig - marxistisk jargon at omtale historien forløbende »unilineart« i fem hovedperioder svarende til fem grundlæggende »produktionsmåder«: den asiatiske, den antikke, den feudale, den kapitalistiske eller »modern bürgerliche« og endelig som rosinen i pølseenden den kommunistiske. Om man lægger en enkelt til eller trækker én fra, spiller ingen større rolle. En sådan fase- eller periodeinddeling af den historiske udvikling kan der da også findes et vist belæg for hos Marx på steder, hvor han formulerer sig mere programmatisk, altså i *Manifestet* eller i diverse for- og efterord, vel mest markant i forordet til *Zur Kritik der politischen Ökonomie* fra 1859². I forbindelse med denne periodeskematik reflekteres også problemet, om hvad der skaber dynamikken i historien, hvad der betinger overgangen fra en produktionsmåde til en anden, fra et lavere til et højere trin, på en tilsvarende skematisk måde: Det historiske rum deles op i basis

og overbygning, og den grundlæggende historiske dynamik tillægges modsigelserne i den materielle basis, udviklingen af et modsætningsforhold mellem produktivkræfter og produktionsforhold og mellem klasserne: Klassekampen bliver det medium, hvorigennem spændingen mellem produktivkraftniveauet og de ikke længere adækvate produktionsforhold forløses i sættelsen af nye produktionsforhold, indtil disse historieskabende modsætningsforhold ophæves af den socialistiske revolution. Som eksempler på en sådan skematisk historie-konception kan fremhæves dels Stalins skrift *Om dialektisk og historisk materialisme* fra 1938, dels Althusser-skolens forsøg på ud fra konstruktionen af kategorien 'overdetermination' at sætte begrebene samfundsformation og produktionsmåde i centrum for historie-opfattelsen, jvf. i første række Balibars bidrag til *Lire le Capital* (1968), *Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique*. I begge tilfælde ligger det penible i, at såvel grundlaget for den historiske periodisering som fremstillingen af historiens dynamik bygger på en hypostasering af elementer, der gribes ud af deres egen historisk-samfundsmæssige afledning og sættes som éngang og altid allerede givne motorer for den historiske udvikling, i det ene tilfælde i form af en rekurs til naturen, der reducerer historiens samfundsmæssige lovmæssighed til blot at udtrykke en allerede i naturen boende universel udviklingsdialektik, i det andet tilfælde i form af en tilsvarende utilfredsstillende rekurs til filosofien, til postuleringen af en række afhistoriserede kategorier - de økonomiske, politiske og ideologiske niveauer - som adækvate redskaber for analysen af en hvilken som helst produktionsmådes strukturelle sammenhæng. Således bliver hos Stalin studiet af biologien nøglen til forståelsen af samfundsformationernes historie³, mens analysen af historiske fænomener f.eks. hos Poulantzas opløser sig i en næsten Gertrude Stein'sk monoton rokeren omkring med de altid allerede givne komponenter i den altid allerede givne struktur, som når han redegør for den engelske revolution 1640:

»...den økonomiske instans... besidder ikke blot determinationen i sidste instans, men også den dominerende rolle. Dette medfører så igen den økonomiske magts dominans over den politiske...«⁴

Begge disse på hypostaseringer beroende positioner betyder en radikal udvanding af skarpheden i den Marx'ske historieteori og derigennem også af den rolle denne spiller for afgrænsningen og præciseringen af det, der er genstanden for den centrale del af den Marx'ske beskæftigelse, nemlig kritikken af den politiske økonomi, analysen af kapitalen og de på den beroende samfundsforhold, hvor afgrænsningen af den historiske specificitet netop er af allerstørste vigtighed for forståelsen af ikke bare kapitalen, men også dens konkrete og ikke blot abstrakte negation. Derfor kan historieteorien heller ikke baseres hverken på et filosofisk eller et naturvidenskabeligt grundlag: Begge ansatser betyder et tilbagefald til positioner, der er kritiseret og overskredet hos Marx, hvor selve overskridelsen er et centralt element i den kritiske teoretiske rekonstruktion af kapitalens objektive bevægelseslove, der står på dagsordenen. Det filosofiske udgangspunkt karakteriseres allerede i *Die deutsche Ideologie* fra 1845/6:

»Når virkeligheden fremstilles, mister den selvstændige filosofi sit eksistensmedium. I dens sted kan højst træde en sammenfatning af de mest almene resultater, som lader sig abstrahere ud af betragtningen af menneskenes historiske udvikling. Disse abstraktioner har i sig selv, skilt fra den virkelige historie, overhovedet ingen værdi.«⁵

Løftet om en »Darstellung der Wirklichkeit« indfries imidlertid først i og med *Grundrisse* fra 1857/8 og *Das Kapital* fra 1867 ff. Her er det imidlertid ikke historien som sådan, der står i centrum, men derimod det moderne, borgerligt kapitalistiske samfund og dets reale subjekt, kapitalen, »der Wert-hekkende Wert«. Dette betyder imidlertid ikke, at den historiske refleksion falder bort. Tværtimod drejer det sig netop om fremstillingen af historisk specifikke lovmæssigheder, der af historisk specifikke årsager med nødvendighed fremtræder som naturlovmæssigheder. Det er præcis her, den videnskabelige kritik sætter ind. Engels, der senere så ofte er blevet citeret som belæg for en ontologisering af historiske lovmæssigheder, skriver allerede i 1844 i *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*:

»Hvad skal man mene om en lov, der kun kan sætte sig igennem via periodiske revolutioner? Det er netop en naturlov, som ikke beror på andet end bevidstløsheden hos dem, der er underlagt den.«⁶

Pointen i kritikken af den politiske økonomi er netop gennemskydningen af det fetischerede skin, der udvisker de kapitalistiske lovmæssigheders tilblivelsesproces og dermed deres historisk specifikke og forgængelige karakter. Men samtidig hermed er kritikken af det borgerlige samfund i lige så høj grad udgangspunktet for en teori om historien, der ikke vil søge bag om denne selv til dens forudsætninger i en eller anden positiv ontologisk motor, men tværtimod betone, at det kapitalistiske samfund selv for så vidt er den første historiske produktionsmåde, som det er styret af en lovmæssighed og logik, der er rent samfundsmæssig og beror på en frigørelse fra naturtvangen. Først i og med kapitalen bliver 'die Gesetze' for den samfundsmæssige udvikling 'gesetzt' af denne selv:

»Alle forhold fremstår nu ikke længere som bestemt af naturen, men derimod som *sat* af samfundet.«⁷

Alfred Schmidt fremstiller forholdet videre således:

»Det, som Marx her vil frem til, er dette: Ethvert livtag (Auseinandersetzung) mellem menneske og natur, som går ud over de dyriske kimformer, sker indenfor rammerne af en bestemt samfundsform, men ikke enhver af disse former er 'samfund' i samme betydning som det borgerlige, samfundet par excellence. Marx undgår derfor dette begreb med henblik på førborgerlige forhold (hvilke han ... hellere betegner som 'naturgroet fællesvæsen', 'stamme', 'tribus' osv.), eller også betjener han sig af begrebet i uegentlig forstand. Hvor meget end forskellen mellem det naturgivne og det historisk tilblivne måtte besidde af gyldighed for de enkelte faser i den førborgerlige historie - Marx henviser gentagne gange til, at alle naturgroede former altid også er 'resultater af en historisk proces'⁸ - så fortaber dog forskellen mellem asiatisk despoti, antik slaveøkonomi og middelalderligt feudalsvæsen

som forhold bestemt af grundejendommen sig overfor det borgerlige samfund, hvis opkomst sætter en verdenshistorisk cæsur.«⁹

Den historie, der går forud for kapitalforholdets sætten sig igennem, og derfor ikke er resultatet af dettes grundlæggende udviklingstendens, bliver til dette forholds forhistorie, til historien om, hvordan forudsætningerne etableres for kapitalens opkomst og derigennem for introduktionen af en samfundsmæssig lovmæssighed i historien. Det fuldt udviklede kapitalistiske samfund er såvel udgangspunkt for betragtningen som dens slutpunkt, dette er kernen i de refleksioner Marx udfolder over historien i *Grundrisse*, mest sammenhængende i indledningen og i afsnittet *Formen, die der kapitalistischen Produktionsweise vorhergehen*¹⁰. Senere, i firserne, i brevet til Vera Sassulitsch og skitserne hertil, behandler Marx problemet igen og på en måde, hvoraf det fremgår, at der ikke er tale om nogen blot og bar hermeneutisk problematik (selvom denne side af sagen, som det kan ses af *Einleitung*, også spiller en rolle); at problemet ikke blot angår forståelsen af en historisk udvikling, der er tilbagelagt, men netop også angår nutidigt eksisterende samfund, der eksisterer på et niveau, der er identisk eller har visse ligheder med overskredne »stadier« i nu kapitalistiske samfund. Herudfra stiller spørgsmålet om disse »stadier«, deres nødvendige rækkefølge og den dynamik, der skaber dynamikken dem imellem sig på en ny måde. I den specifikke situation i 1881 drejede det sig om, hvorvidt Marx teoretisk mente, at det russiske landsbyfællessvæsen måtte gøre en helt selvstændig kapitaliseringsproces igennem for at skabe sit eget grundlag for en socialistisk revolution eller en mere direkte overgang var mulig. Marx svarer ikke direkte på spørgsmålet, men påviser, at det egentlig stilles på et absurd grundlag, nemlig en ontologisk fiksering af produktionsmåderne og deres rækkefølge, af historieteorien. I det øjeblik kapitalen nemlig eksisterer som regerende kapitalistiske samfund, som den på dette tidspunkt gjorde i Vesteuropa, eksisterer den også som tendens til udfoldelsen af det kapitalistiske verdensmarked og dermed til hele verdens, alle eksisterende produktionsmåders subsumtion under den historiske udvikling, der er bestemt af kapitalens immanente lovmæssigheder:

»Rusland er det eneste land i Europa, hvor fællesejendommen har gjort sig gældende i stor, national målestok, men samtidig eksisterer Rusland i et moderne historisk miljø, det er samtidigt med en højere kultur, det er forbundet med et verdensmarked, hvor den kapitalistiske produktion er fremherskende.«¹¹

Netop derfor *muliggøres* det for Rusland

»gennem *samtidigheden* med den vestlige produktion, som behersker verdensmarkedet, at inkorporere alle de positive resultater, der er opnået gennem det kapitalistiske system, i fællessvæsenet uden at måtte gå igennem det kaudiniske åg.«¹²

Det sidste påstand, der ikke er indeholdt i det endelige brev, er sammenholdt med Marx' i *Grundrisse* og *Das Kapital* gentagne fremhævelse af socialismen som negationsens negation, som den konkrete negation og ophævelse af kapitalen, mildest talt problematisk¹³, men det vigtige i denne forbindelse er hi-

storieteorien: Den før-kapitalistiske »historische Unvermeidlichkeit« bliver udtrykkeligt sat i gåsøjne overfor den historiske udviklingsnødvendighed, der sættes af kapitalen. Og hvad der gælder for de før-kapitalistiske produktionsmåder, der er samtidige med kapitalen, gælder også for de før-kapitalistiske produktionsmåder, der går forud for den: I sig selv har de ingen iboende lovmæssig udviklingslogik, ingen »mening« udover den allermest abstrakte, nemlig at reproducere sig selv, hvor reproduktionens samfundsmæssige form i disse tilfælde overvejende er bestemt af *naturens* præmisser. Kun set retrospektivt, ud fra de almene og af samfundet satte reproduktionsbetingelser, som udvikles i og med kapitalforholdet, får deres historie en mening, dvs. som den mere eller mindre tilfældige, på naturens betingelser foregående skabelse af kapitalforholdets forudsætninger.

Disse forhold forekommer mig at være centrale i forbindelse med forståelsen af den meget berømmede »overgang fra feudalisme til kapitalisme«, som konkretere bestemt udgør den samfundsmæssige og historiske baggrund for *Robinson Crusoe*. Det er nemlig det specifikke historiske sammenfald af en lang række fænomener over nogle århundreder, der ikke blot betinger kapitalismens gennembrud i England, men også at den dér får sin »klassiske Form«¹⁴. De vigtigste af disse komponenter er et relativt højt udviklet varebytte, en relativt udviklet pengeøkonomi, akkumulation af handels- og pengekapital, udvikling af udenrigshandel og af et relativt integreret nationalt marked, opløsning af den feudale agrarøkonomi, frisættelsen af en mængde ejendomsløse og dermed potentielt lønarbejdere og en vis udvikling af produktivkraftniveauet (manufakturet) som baggrund for kapitalens nedslag i produktionssfæren. Enkelte af disse komponenter, som f.eks. pengeøkonomi, varebytte, privat grundejendom (som allerede, omend med visse modifikationer er indeholdt i den engelske feudale ret), handelskapital osv. har optrådt tidligere i historien, i antikken for eksempel, men isoleret, udenfor sammenhængen med de øvrige forudsætninger, på baggrund af en for ringe produktivkraftudvikling og først og fremmest uden den samtidige eksistens af *lønarbejdet*: Kapitalen er ingen ting, men et forhold, en modsætning, nemlig mellem kapital og lønarbejde, og historien om dens genesis er historien om dette forholds opståen, som så igen forudsætter og forudsættes af en række andre omstændigheders eksistens:

»Når vi således har set, at pengenes forvandling til kapital forudsætter en historisk proces, som har løsrevet de objektive arbejdsbetingelser og selvstændiggjort dem overfor arbejderen - så er det på den anden side set en effekt af den én gang opståede kapital og dens proces at underkaste sig al produktion og at gennemføre adskillelsen mellem arbejdet og de objektive arbejdsbetingelser.«¹⁵

Om disse forudsætningers sammenfald handler historien om den »klassiske« udvikling af kapitalforholdet i England. Og om de modsigelser, der er involveret i sammenfaldet handler *Robinson Crusoe*.

3. Robinson Crusoe og kapitalismens udvikling i England

Robinson Crusoe beskrives ofte som en variation over temaet »den fortabte søn«, men hvor sønnen i Bibelen (Lukas XV, 11-32) efter at have bortødslet sin arvelod »sammen med skøger« brødebetyngtet underkaster sig den økonomiske orden, som den patriarkalske familie repræsenterer, er forholdet i *Robinson Crusoe* gennemført tvetydigt: Det fremstiller en række af de væsentligste modsigelser i perioden. Romanen tager sit udgangspunkt i hovedpersonens problemer ved at skulle selvstændiggøre sig overfor sin familie, overfor faderen. Dette fremstilles som en modstrid mellem centripetale og centrifugale kræfter: Overfor faderens ønske om, at Robinson skal gå i hans trygge fodspor, står sønnens »rambling thoughts« om at stikke til søs:

»My father, who was very ancient, had given me a competent share of learning, as far as house-education and a country free-school generally goes, and designed me for the law; but I would be satisfied with nothing but going to sea, and my inclination to this led me so strongly against the will, nay, the commands of my father, and against all the entreaties and perswasions of my mother and other friends, that there seemed to be something fatal in that propension of nature tending directly to the life of misery which was to befall me.«¹⁶ I

Romanen understreger fra starten, at der bag disse to forskellige »inclinations«, altså psykologiske forskelligheder, hvor faderen betoner egenskaber som »temperance, moderation, quiteness, health, society« (s. 28) II, mens Robinson på det nærmeste er beruset af sin »wandering inclination« (s. 27) (»vandrelyst«), ligger to forskellige syn på, hvad der økonomisk er rationelt, eller rettere, overfor faderens rationelle tilrettelæggelse af, hvordan man sikrer sig udkommet, står Robinsons irrationelle fornemmelse af at kunne gøre sin lykke på anden vis: Sådan er de poler, som romanens modsigelser går imellem i udgangspunktet. I løbet af dens udvikling undermineres de dialektisk, idet rationaliteten bliver tvetydig. Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved det, Robinson forlader i romanens begyndelsessituation, nemlig faderens fornuft og økonomi. Denne beskrives udførligt, selvom det ikke præciseres, hvad faderens erhverv er:

»He told me it was for men of desperate fortunes on one hand, or of aspiring, superior fortune on the other, who went abroad upon adventures, to rise by enterprize, and make themselves famous in undertakings of a nature out of the common road; that these things were all either too far above me, or too far below me; that mine was the middle state, or what might be called the upper station of low life, which he had found by long experience was the best state in the world, the most suited to human happiness, not exposed to the miseries and hardships, the labour and sufferings of the mechanick part of mankind, and not embarrassed with the pride, luxury, am-

bition, and envy of the upper part of mankind ... the middle of two extremes, between the mean and the great; that the wise man gave his testimony to this as the just standard of true felicity, when he prayed to have neither proverty or riches.« (s. 28) III

Denne modsætning mellem »the middle of two extremes« og forfølgelsen af yderlighederne går igennem hele romanen på alle dens planer, dels internaliseret som samvittighedskonflikt, på den ene side mellem Robinsons »reason« (»fornuft«) og hans »passions« (»lidenskaber«) (s. 37 f.eks.), på den anden side mellem den Gud, der viderefører faderens rolle og Robinson som synder (s. 38 f.eks.), dels som en kamp mellem den menneskelige fornuft og naturen om beherskelsen af denne (s. 148 ff. f.eks.), dels som en modsætning mellem en suveræn statsmagt eller hersker og dennes oprørske undersåtter (som hvor Robinson først selv bryder statens monopollovgivning ved at drive slavehandel mellem Brasilien og Afrika som »interloper« (s. 59 f.), for selv senere at inkarnere den suveræne statsmagt overfor mytteristerne (s. 253 ff.) og mest centralt som en modsætning mellem de økonomiske principper, faderen opiriser, og resultatet af den økonomiske aktivitet, der følger med Robinsons given efter for sin centrifugale drift til søen: *Handelen*. Denne modsætning bliver ved med at bestå romanen igennem, den forløses ikke, men vedbliver at give anledning til en uforståelig ironi. Mens Robinson nemlig på den ene side aldrig løsriver sig virkeligt fra autoriteten i faderens principper eller fra den til Gud forlængede faderskikkelse (hele den egentlige robinsonade, opholdet på øen er én gentagen underkastelse), giver hans synd, hans manglende evne til at efterleve det, han anderkender som fornuft, igen og igen gevinst: På den første rejse, til Guinea, hvor Robinson investerer i for 40 pund legetøj til de sorte, henter han en handelsprofit på 750%, da det hjembragte guldstøv realiseres som 300 pund (s. 39 f.), og ved romanens slutning er Robinson en rig mand. Og samtidig opleves denne lykke hele romanen igennem samtidig som straf og som ødelæggelse:

»I that was born to my own destroyer.« (s. 60) IV

Men når disse modsætninger ikke forløses i romanen, er det ikke blot fordi Defoe har været i stand til at skrive en spændende roman. Det er fordi spændingen eksisterer uforløst i det stadium af kapitalismens udvikling, der er romanens virkelighed. Det er derfor nødvendigt at se nærmere på denne for at forstå udviklingen af romanens modsigelser.

Det kan her være oplysende at tage udgangspunkt i de uenigheder, der består mellem nogle af de analyser, der ikke blot forsøger at tolke *Robinson Crusoe* som et autonomt »literary work of art«, men også at relatere den til dens socialhistoriske baggrund. For Stephen Hymer¹⁷ handler romanen slet og ret og udifferentieret om kapitalismen:

»...ind imellem synes det mig, at Defoe ved at beskrive Robinson Crusoe ikke bare fortalte om et menneske, som i kraft af tilfældigheder bliver isoleret, men at han præsenterer os for en allegori over menneskenes liv som sådan i det kapitalistiske samfund - et ensomt, fattigt, usikkert og bange liv... Robinsons isolation er kort sagt hverken mere eller mindre end et ud-

tryk for den fremmedgørelse, der er knyttet til besiddelsesindividualismen (possessive individualism), sådan som den om og om igen optræder en million gange i det kapitalistiske samfund...« (s. 22 f.) »En økonomi er født.« (s. 25) »Fredag bliver til arbejdet og han (Robinson) til kapitalen - fornyende, organiserende og i færd med at bygge et imperium op.« (s. 29)

Modsigelserne i romanen er altså i følge dette synspunkt forløst, for såvidt som de blot gengiver et modsætningsforhold, der går igen i ethvert kapitalistisk samfund. Et skridt videre går næsten Jürgen Kuczynski, der bygger på sin egen mærkværdige periodisering, som jeg skal vende tilbage til nedenfor. Kuczynski går ud fra, at *Robinson Crusoe* skrives ind i et samfund, der er fuldt ud kapitalistisk, og ikke nok med det: Perioden fra 1640-1825 er den »reneste« kapitalistiske, den er præget af »fuld overensstemmelse mellem produktionsforhold og produktivkræfter«:

»Den tid, hvor produktionsforholdene stemmer fuldkomment overens med produktivkræfternes karakter varer... fra bortskaffelsen af de sidste tilbageblevne feudale rester i kølvandet på revolutionen i 1640 til begyndelsen af det 19. århundrede - afslutningen på denne tid kommer tilsyne for enhver gennem den første cykliske krise i 1825 og gennem afslutningen af den latente klassekamp, ved at industriproletariatet politisk bevidst engagerer sig i klassekampen.«¹⁸

Derfor bliver *Robinson Crusoe* også for Kuczynski til noget så mærkværdigt som en næsten modsigelsesfri, kapitalistisk roman:

»Det er typisk, at den store realistiske forfatter Defoe må finde modsætningerne og modsigelserne i udkanten af samfundet - for i selve sin kerne er samfundet endnu ursundt; produktionsforholdene og produktivkræfternes karakter befinder sig i fuldkommen overensstemmelse.«¹⁹

Der består en næsten diametral modsætning mellem de tolkninger af *Robinson Crusoe*, som leveres af Maximilian E. Novak og Ian Watt²⁰. Som baggrund for sin tolkning erklærer Novak:

»Fortolkninger af Crusoe som gennemsnits-englænder, som alle-og-enhver, som 'det økonomiske menneske' eller som et selvportræt af Defoe har haft en tendens til at tilsløre hans virkelige personlighed.« (s. 37)

Alligevel er to af de faktorer, der gør hans egen tolkning obskur, netop på den ene side psykologistiske tendenser til at tolke Robinson som »everyman«:

»Således synes den tolkning, der foreslår, at Crusoes væsentligste interesse var at forbedre sine livsbetingelser, at sammenblande kapitalistens rastløshed med den omstrefjende vandringsmands.« (s. 39)

og den kender vi jo alle, og på den anden side en tendens til at begrunde det, som han fremstiller som den økonomiske rationalitet i *Robinson Crusoe*, med henvisninger til Defoes egne økonomiske initiativer og skrifter. Disse forklares så igen psykologistisk:

»Inkonsistenserne og modsigelserne indenfor rammerne af hans skrifter om økonomi og politik gør det forståeligt, at William Minto kommenterede, at Defoe var 'en stor, en i sandhed stor løgnhals, måske den største løgnhals, der nogensinde har levet.' Muligvis betragtede Defoe disse værker som

en slags fiktion. Han besad den evne, som Keats kaldte 'Negative Capability': Dramatikerens evne til på overbevisende måde at skildre en personlighed, der fremsætter meninger, som helt og holdent er ham usympatiske. Men det var en færdighed, som Defoe for sit omdømmes skyld såvel i samtiden som i nutiden burde have anvendt med større skønsomhed.« (s. 31, cf. s. 18)

Men hvordan han end kommer frem til den, leverer Novak en tolkning af Robinson Crusoe. Det viser sig, at han står helt og fuldt på Robinsons faders side:

»Jeg foreslår, at Crusoes synd består i, at han nægter at følge det 'kald', som hans fader vælger for ham, og at den logiske begrundelse herfor kan findes i Crusoes personlige karakteristika: Hans mangel på økonomisk forudseenhed, hans manglende evne til at beslutte sig for et fornuftigt erhverv, hans ligegyldighed overfor et roligt, borgerligt liv og hans forkærlighed for rejser.« (s. 32)

Ikke nok med at Novak selv holder med den gamle hr. Crusoe: Han påstår også, at det slet og ret er det, Defoe gør, eller rettere at en tolkning af romanen viser, at dens økonomiske budskab er konservativt merkantilistisk, og at dette modsvarer Defoe's egne meninger om økonomi. I tråd hermed udtrykker robinsonaden blot en reaktionær utopi:

»Igenom denne omvendning af den historiske specialiserings-proces gjorde Defoe sig til talsmand for en art økonomisk primitivisme, en tilbagevenden til en mere ægte og uskyldig eksistens forud for handelens eller bare byttets korrumpning af menneskelivet.« (s. 55)

Dette finder Novak i smuk overensstemmelse med Defoes egne økonomiske doktriner, for såvidt som det er muligt for ham at forstå dem: Novaks søgen retter sig nemlig efter et helt *entydigt* sæt leveregler, når der er modsigelser i Defoes økonomiske tankegang, er det fordi, »han var i det hele taget eklektiker« (s. 11). På den måde lykkes det ham at skære igennem alle modsigelserne, dvs. skære dem væk, og konstatere om Defoe: »...gennem hele sit liv forblev han konservativ merkantilist« (s. 13) og »Han kan faktisk betragtes som bulionist i en merkantilistisk tidsalder« (s. 19). Til samme *entydige*, modsigelsesfrie resultat kommer da også hans tolkning af »Robinson Crusoes økonomiske mening«:

»Crusoe nægter ikke at adlyde sine forældre for at hævde det fri initiativ eller økonomisk frihed, men for at følge et mærkeligt eventyrlystent, romantisk og ikke profitgivende ønske om at besøge fremmede lande (!). Hvis der kan uddrages nogen økonomisk morale af Crusoes fortælling, da er det en konservativ advarsel til de englændere, der var i færd med at give sig i lag med den økonomiske katastrofe, som the South Sea Bubble betød, om at holde sig til deres kald og til handelens sikre vej.« (s. 48)

Ian Watts tolkning går ud på det i og for sig stik modsatte. Baggrunden for denne tolkning er en tese om en sammenhæng mellem romanformens og individualismens opkomst. Watt beskriver individualismens samfundsmæssige baggrund som tosidet: På den ene side bundet den i »den moderne industri-

kapitalisme«, der betegnes som »en økonomisk og politisk organisationsform, der tillader sine medlemmer en meget stor valgfrihed i deres handlinger« (s. 62), på den anden side knytter den sig til en ideologi, der »svarer til« denne organisationsform eller i hvert fald et tidligt stadium af dens udvikling, nemlig protestantismen og særlig calvinismen. Hans belæg for denne bemærkelsesværdige indsigt er selvfølgelig Max Weber, som jeg skal vende tilbage til i et senere afsnit. Individualismen fremstilles som et særligt træk ved den moderne kapitalistiske verden i modsætning til en tidligere feudal epoke domineret af kollektivitet, af *bånd* af familiær, religiøs, laugs-mæssig eller geografisk karakter. Denne modsætning svarer i følge Watt til en modsætning mellem en feudal verden domineret af ikke-økonomiske faktorer og en kapitalistisk, hvor økonomien er dominerende eller i hvert fald »det økonomiske motiv« (s. 66). Individualismen er økonomisk, fordi den kapitalistiske økonomi hviler på det enkelte individ, den er nemlig i følge Watt »en fortrinsvis individualistisk samfundsmæssig og økonomisk struktur« (s. 63)! Det er på baggrund af denne samfundsmæssige individualisme og dette individualistiske samfund, at han tolker *Robinson Crusoe*. Således bliver Robinson til repræsentant for et nyt (individualistisk) økonomisk princip, der står i opposition til et ældre. Watt finder individualistiske træk i de kontraktforhold, hvori Robinson knytter sine undersætter til sig på øen, som er progressive: »Som helhed er vor civilisation baseret på individuelle kontraktforhold« (s. 66), og i disse kontrakter som i Robinsons bogholderi ser han udtryk for en særlig kapitalistisk rationalitet, eller rettere, han betragter på samme måde som Max Weber denne rationalitet for kernen i den moderne kapitalisme. Watt betragter handlingsgangen i *Robinson Crusoe* som en fremstilling af resultaterne af Robinsons individualisme. Romanen er progressiv, fordi den skildrer kapitalismens triumf over feudalismen. Hvor Novak helt éntydigt tog faderens parti, står Watt lige så *éntydigt* på sønnens:

»...Crusoe tjener faktisk på sin 'arvesynd' ('original sin') og bliver rigere end hans fader var.

Crusoes 'arvesynd' er i virkeligheden kapitalismens egen dynamiske tendens, hvis mål det aldrig er blot at opretholde *status quo*, men tværtimod uafsladeligt at forandre.« (s. 67 f.)

Robinsons rejser er ikke tilfældig omflakken, de er motiveret af kapitalistisk rationalitet: »...profiten er Crusoes eneste kaldelse, og hele verden er hans territorium.« (s. 69)

Watts tolkning af *Robinson Crusoe* bygger altså i al sin énsidighed på en statisk modstilling af to »samfundsmæssige strukturer«: En feudalistisk og en kapitalistisk. For at komme ud over denne énsidighed, der blot som et spejlbillede komplementerer Novaks modsatte énsidighed, kan der være grund til at se lidt nærmere på, hvordan han fremstiller disse statiske strukturer.

Det kan synes paradoksalt at kalde Watts beskrivelse af *kapitalismen* statisk, når han jo netop understreger dens »dynamiske tendens«, men dette er ikke andet end en frase. Det, det drejer sig om for Watt, er at *definere* de egenskaber, der én gang for alle kendetegner på den ene side feudalismen, på den

anden side kapitalismen. Sin kapitalisme-definition overtager han således fra Weber, uden at han dog overtager den i hvert fald verbale tvivl, som Weber selv udtrykker overfor sine praktiske fremstillinger (se nedenfor). Watt fremstiller kapitalismen som byggende på individualisme og rationalitet og på en frihed, som impliceres af disse egenskaber: De betyder en frigørelse fra irrationelle feudale bånd. Det grundlæggende i kapitalismen er således frihed, lighed, individualisme og rationalitet. Bortset fra at man ikke kan *definere* kapitalismen (det vil jo netop altid blive én gang for alle)²¹, er det ikke svært at se, at Watts definition bygger på de mest overfladiske cirkulationssfæreskinkategorier. For det første er det umuligt at se, hvad der afledes af hvad: De psykologiske egenskaber og ideerne af kapitalismen eller kapitalismen af psykologien og ideerne, fremstillingen er ikke dialektisk, men en pêle-mêle; for det andet vokser ideerne og psykologien helt sammen med det samfundsmæssige grundlag: Kapitalismen bliver *identisk* med frihed, lighed, individualisme osv. Netop her er Watt ude af stand til at gennemtrænge noget som helst, dvs. ikke det nødvendige, men derfor ikke mindre ideologiske skin, som den enkle cirkulation afkaster: Individernes frihed og lighed i indgåelsen af kontrakter om køb og salg af arbejdskraft som det nødvendige cirkulationsudgangspunkt for udbytningen af lønarbejdet:

»Frihed og lighed bliver altså ikke blot respekteret i det bytte, der beror på bytteværdier, tværtimod er udvekslingen af bytteværdier den produktive, reale basis for al frihed og lighed. Som rene ideer er de sidstnævnte blot og bart idealiserede udtryk for byttet; sådan som de udvikles i juridiske, politiske, samfundsmæssige forhold, er de blot denne basis i en anden potens.«²²

Når Watt derfor siger, at »industrikapitalismen« er »en økonomisk og politisk organisationsform, der tillader sine medlemmer en meget stor valgfrihed i deres handlinger«, gælder det kun for den mest usmageligt overfladiske og apologetiske betragtning.

Noget tilsvarende gør sig gældende på det andet plan, hvor han afgrænser kapitalismen fra *feudalismen*. Her hedder det, at feudalismen overfor en kapitalisme, der er styret af »det økonomiske motiv«, skulle være domineret af *ikke-økonomisk* tvang, altså helt være i ideernes vold. Den feudale samfundsorden eller -orden er nøjagtig ligeså bundet til dette samfunds økonomi, dets overlevelse eller reproduktion som den kapitalistiske. Hvad der adskiller de to samfundsformer er præcis den *økonomi*, som styrer dens produktionsmåder, hvor den feudale magt og undertrykkelse modsvares af den reelt manglende mulighed for andet i kraft af den ringe naturbeherskelse, af produktivkraftens ringe udvikling, hvor den samfundsmæssige tvang altså kun udtrykker naturens reelle tvang over menneskene. Anderledes i det fuldt udviklede kapitalistiske samfund, hvor produktivkræfternes udvikling gør naturbeherskelsen og menneskenes frihed til en reel mulighed og dermed beherskelsen til ren samfundsmæssig tvang.

Dette er en diskussion på det helt abstrakte plan. Det er imidlertid på dette plan, Watt bevæger sig, når han skal relatere *Robinson Crusoe* til en konkret historisk periode og redegøre for dennes dynamik. Han sætter to falsk bestem-

te historiske grundepoker overfor hinanden, en reaktionær og en progressiv, og ser udelukkende romanen som udtryk for den ene side, den progressive, uden at fremdrage de modsigelser, der udgør dens egentlige mening, og som udtrykker det specifikke og historisk set betydningsfulde i perioden. Det kommer derfor heller ikke som nogen stor overraskelse, når han i slutningen af sin tolkning faktisk fornægter enhver historie og hele den mølle, han har rodet sig ind i, ved at se romanen som en konflikt mellem »menneskets ontologiske egocentricitet« og »menneskets i alt væsentligt samfundsmæssige natur« (s. 95).

Modsigelserne i *Robinson Crusoe* er langt mere komplicerede end som så, og de er det, fordi de fremstiller et samfund, der ikke simpelthen balancerer på randen af et knivskarpt brud mellem feudalisme og kapitalisme, men befinder sig midt i den århundredelange, spændingsfyldte proces, hvori kapitalismen sætter sig igennem i England²³. Med et par Marx'ske kategorier kan man sige, at det samfund, *Robinson Crusoe*, fremstiller, domineres af den såkaldt oprindelige akkumulation samtidig med, at ansatserne til en »normal« kapitalistisk reproduktion på udvidet trin spiller en stadig rolle i samfundets reproduktionsproces som sådan²⁴. Udgangsmodsatningen i romanen består da heller ikke mellem tankegangene og handlingsmønstrene hos en feudal far og en kapitalistisk søn, men mellem synspunkter, der samfundsmæssigt modsvares af forskellige fraktioner indenfor det frembrydende kapitalistiske borgerskab. Disse modsigelser, som er baggrunden for kapitaludviklingens »klassiske« forløb i England, skal der her kort redegøres for.

I begyndelsen af første bind af *Das Kapital*, hvor Marx udvikler den logiske sammenhæng mellem de begreber, der danner kernen i det kapitalistiske samfund, eller rettere beskæftiger sig med at fremstille de »Daseinsformen«, de grænser, indenfor hvilke det kapitalistiske samfunds grundmodsigelser kan bevæge sig, kommer den virkelige historiske udvikling, hvorigennem disse modsigelser og deres immanente dynamik i den faktiske udvikling bliver til samfundsformationens kerne, endnu ikke ind i billedet. Fremstillingen foregår indenfor »das Kapital im allgemeinen«, og først værkets videre udvikling af kapitalens bestemmelser »im allgemeinen« danner grundlaget for fremstillingen af »das Kapital in seiner Realität«, af forholdet mellem de mange enkeltkapitaler og »das Gesamtkapital« på nationalt og på verdensmarkedsplan og dermed også grundlaget for en fremstilling af den faktiske historiske udvikling. Alment kan man sige, at de abstrakte modsigelser og grænser for disse modsigelsers bevægelse, som fremstilles i første bind, danner de absolutte rammer, indenfor hvilke de mere alsidigt bestemte, dvs. konkrete modsigelser, der udvikles i den videre fremstilling, kan bevæge sig, kan eksistere. Marx siger selv om fremstillingen af kapitalen:

»Vi overværer dens opståensproces. Denne dialektiske opståensproces er blot det ideale udtryk for den virkelige bevægelse, hvori kapitalen bliver til.

De senere relationer er at betragte som udvikling af denne kim.«²⁵

I indledningen til *Grundrisse*, hvor han lidt forvirrende taler om sin *metode*, selvom det, det drejer sig om, jo ikke er en abstrakt videnskab, men rekonstruktionen af et bestemt, virkeligt objekt, gør han udførligt rede for forholdet mellem logisk og historisk fremstilling:

»Det ville altså være ugørligt og forkert at lade de økonomiske kategorier følge efter hinanden i den rækkefølge, i hvilken de historisk var bestemmende. Deres rækkefølge er tværtimod bestemt af det forhold, de har til hinanden i det moderne borgerlige samfund, og som er det nøjagtig omvendte af det, der fremtræder som deres naturlige eller modsvarer rækkefølgen i den historiske udvikling.«²⁶

Udgangspunktet er det fuldt udviklede kapitalistiske samfund, og den udviklingsproces, der tales om i det første citat, foregår ud fra en lovmæssighed, hvis forudsætning netop er udviklingens slutresultat.

Men selvom den historiske og den videnskabeligt rekonstruerede logiske udviklingsgang, som konkret manifesterer sig i den kapitalistiske reproduktion på stadigt højere niveau, altså ikke er umiddelbart sammenfaldende eller identiske, betyder det ikke, at der ikke kan være sammenfald, hvor et bestemt trin i begrebsudviklingen svarer til en tendens i en bestemt fase af den historiske udvikling til skabelsen af netop denne fundamentale forudsætning for den kapitalistiske lovmæssighed. Historiens »mening« kan jo netop, jvf. ovenfor, kun forstås som den mere eller mindre tilfældige tilvejebringelse af kapitaludviklingens forudsætninger. Det er i den forstand, at kategori-udviklingen er et »idealt udtryk« for den virkelige, historiske bevægelse. Således eksisterer der da også en vis parallellitet mellem den begrebslogiske fremstillings tagen sit udgangspunkt i *cirkulationssfæren*, i varebyttet, for derefter at forklare dettes hemmelighed, ækvivalentformen, værdien, ud fra det i varen nedlagte arbejde, ud fra *produktionen*, og den måde, hvorpå *handelskapitalen* historisk set går forud for den i produktionen anlagte kapital, og videre mellem de modsigelser der udvikles i pengenes tre bestemmelser, før de når den fjerde og bliver kapital, og de betingelser, der afgør, om *handelskapitalen* for evigt skal være fordømt til at flakke hvileløst omkring som cirkulationsmiddel, om den skal forstene til skat, eller om den kan slå ned i produktionssfæren og revolutionere hele samfundets basis.

I tyvende kapital af tredje bind af *Das Kapital* beskæftiger Marx sig med kapitalens historiske udvikling i dette perspektiv:

»Men ikke blot handelen, også handelskapitalen er ældre end den kapitalistiske produktionsmåde, den er faktisk den historisk ældste frie eksistensform for kapital.«²⁷

At handelskapitalen helt kan holde sig inden for pengenes anden og tredje bestemmelse uden at blive til grin skyldes, at de samfund, den bevæger sig imellem, ikke producerer kapitalistisk, ikke lever helt og fuldt i overensstemmelse med værdiloven. Handelskapitalens eneste raison d'être er opnåelsen af en kommerciel profit, der udspringer af ikke-ækvivalentbytte i kraft af den manglende eksistens af såvel et nationalt som et verdensmarked:

»De yderpunkter, som købmandskapitalen formidler imellem, er givne for den, akkurat ligesom de er givne for pengene og for pengenes bevægelse. Det eneste fornødne er, at disse yderpunkter er til stede som varer, hvad enten produktionen nu i hele sit omfang er vareproduktion, eller det kun er de selvstændigt arbejdende og selvforsynende producenter, der kaster deres

overskud på markedet, efter at de ud af deres produktion har tilfredsstillet deres egne umiddelbare behov. Købmandskapitalen formidler kun disse yderpunkter, varernes bevægelse som forudsætninger, der er givne for den.«²⁸

Marx betoner gentagne gange, hvordan handelskapitalen kan vedblive at foretage denne »formidling« uden at anfægte de produktionsmåder, den gør det imellem (f.eks. i antikken eller i Asien), og Maurice Dobb pointerer noget tilsvarende i forbindelse med forholdet mellem den engelske handelskapital og den engelske feudalisme, ja, det er endog én af hans store pointer, at man generelt har overvurderet handelskapitalens opløsende indvirkning på den engelske feudale struktur²⁹. Når den får denne opløsende effekt skyldes det sammenfaldet med en række andre opløsningstendenser. Handelskapitalen, der historisk set er næsten lige så gammel som pengene, bestemmer således ikke selv, hvilken virkning den får på den produktionsmåde, den griber ind i, det gør denne produktionsmåde selv. Det er netop det, man kunne karakterisere som det tilfældige i den historiske udvikling. At denne virkning bliver udviklingen af en egentlig kapitalistisk produktionsmåde kræver ganske specielle forudsætninger:

»Den pludselige udvidelse af verdensmarkedet, det langt større udvalg af varer i omsætningen, kappestriden mellem de europæiske nationer om at bemægtige sig Asiens produkter og Amerikas skatte, kolonisystemet, bidrog væsentligt til at sprænge de feudale skranker for produktionen. Imidlertid udviklede den moderne produktionsmåde sig i sin første periode, manufakturperioden, kun dér, hvor betingelserne for det var opstået indenfor middelalderen.«³⁰

Marx opregner tre måder, hvorpå handelskapitalen kan slå ned i produktionsfæren: For det første hvis købmanden direkte bliver industriel, sådan som det allerede sker i det femtende århundredes Italien indenfor luksusvareproduktionen. For det andet gennem udviklingen af forlagssystemet, hvor små håndværksmestre og producenter bliver afhængige af købmanden, f.eks. igennem at han skaber sig monopol på levering af råvarer og aftagelse af færdigprodukter. I dette tilfælde behersker købmanden altså produktionsprocessen, men gør det uden at forandre dens arbejdsproces. For det tredje ved at den industrielle, håndværksmesteren eller manufakturisten, bliver sin egen købmand og producerer direkte for sin handel. Den sidste vej er den mest fremskredne og den egentlig revolutionerende³¹.

Handelskapitalen og de markedsansatser, den skaber, er altså en væsentlig forudsætning for en kapitalisering af produktionsprocessen. Men en sådan kræver yderligere og sammenfaldende forudsætninger, mest væsentligt en opløsning af den feudale agrarøkonomi, en fremskreden udvikling af produktiviteten indenfor håndværk og manufaktur og fremfor alt eksistensen af et udbytteligt menneskemateriale: en potentiel klasse af lønarbejdere, et proletariat. Disse forudsætnings sammenfald er betingelsen for, at den »oprindelige« akkumulation kan blive oprindelsen til noget nyt overhovedet, nemlig til kapitalismen. Når det er vigtigt at gå så udførligt ind på dette, er det fordi

der selv hos marxistiske historikere idag hersker almindelig forvirring i fremstillingen af denne »oprindelige« akkumulation. Man kunne sige at det centrale i denne forvirring er manglen på evne til at komme ud over, hvad man kunne kalde »myten om den stoflige akkumulation«. Kernen i denne myte er opfattelsen af den »oprindelige« akkumulation som en ophobning af stofflige goder, af varer og penge. Mytens baggrund synes i væsentligt omfang at være anfægtelse af Webers tese i *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* (1905) om sammenhæng mellem den »første« kapitalakkumulation og den calvinistiske askese: Den »første« kapital akkumuleres væsentligst i kraft af puritanske håndværkere og manufakturisters asketiske sparsommelighed og afkald. Diskussionen mellem de marxistiske historikere går da ikke på en radikal kritik af Webers tese, men på et forsøg på empirisk at påvise omfanget af denne »oprindelige« akkumulation gennem opsparing overfor andre akkumulationsformer (handelsprofitter, enclosures, jordspekulation osv.). Man forsøger således at komme bag om det skin af retfærdiggørelse af kapitalistens privatejendomsret til det akkumulerede, som sparsommelighedsforklaringen afkaster, ved at underordne denne en anden forklaring, der hævder, at andre og mindre »redelige« akkumulationsformer var dominerende. Således hos Maurice Dobb:

»De forskellige måder, hvorpå en klasse kan forøge sin ejendomsbesiddelse synes at kunne reduceres til to hovedformer: For det første... kan den nye klasse enten pumpe ud af sit pengeforråd eller nedsætte sin konsumtion under indkomstniveauet med henblik på at opbygge sin besiddelse af varige ting; og i det sidstnævnte tilfælde kan man sige, at den finansierer sine køb med 'opsparing'. Denne metode til at skaffe sig varig rigdom ved at opspare indkomst har man ofte betragtet som den eneste måde, akkumulationen kan forløbe på eller i det mindste *er* forløbet på;... men der findes en anden måde, som *parvenu* klassen kan forøge sin beholdning af varig rigdom på, og den har formodentlig spillet den vigtigste rolle af de to. Borgerklassen kan tilegne sig en særlig slags ejendom, når denne tilfældigvis er undtagelsesvis billig (i ekstreme tilfælde tilegne sig den voldeligt uden erstatning) og sælge denne ejendom på et senere tidspunkt, hvor dens markedsværdi står forholdsvis højt, og med denne gevinst købe andre ting (som f.eks. arbejdskraft eller industriel udrustning), hvis værdi står forholdsvis lavere... Det væsentlige træk ved denne anden form for koncentration er, at resultatet afhænger af en forøgelse af ejendommens kapitalværdi og ikke af den løbende indkomst eller af opsparet indkomst.«³²

Med sin velopdragne beskrivelse af den »anden form« mener Dobb akkumulation af handelsprofitter med udspring i ikke-ækvivalentbytte, kolonial plyndring, spekulationer med statsgælden, men i Englands tilfælde mest væsentligt borgerskabets køb og salg af jord. Også Christopher Hill er anfægtet af spørgsmålet om, hvor kapitalen dog kommer fra:

»Det er vanskeligt at bevise nogen direkte forbindelse mellem den rigdom, der blev sammendynget igennem plyndringen af Indien og andre kolonier, og den kapital, som finansierede den industrielle revolution i England.«³³

»Hvor kom kapitalen til den industrielle revolution fra? Løjnefaldende store summer tilflød England fra oversøiske områder - fra slavehandelen og, især fra og med 1760'erne, fra den organiserede plyndring af Indien... Men det er ikke altid let at efterspore forbindelserne så direkte. Der findes ikke meget bevis for, at det bytte, der kom ud af plyndringen af Indien, direkte tilflød industrien;... Men i de tidlige faser af Englands industrielle udvikling skal man nok tillægge den opsparring større betydning, som foregik blandt familier og grupper af småproducenter, der reinvesterede deres profitter i industri eller landbrug... Bryggeriindustrien synes helt sikkert at have trukket sig selv op ved sokkeholderne. I standard-fremstillingen af dens historie lægges der især vægt på det bidrag, kvækerne ydede.«³⁴

På samme plan bliver Franz Borkenaus fremstilling:

»En af de vigtigste indsigter, der er resultatet af *M. Webers* forskningsvirksomhed i det hele taget, er den, at kernen i den mængde manufakturelle virksomhedsdrivende, som først systematisk indførte kapitalistiske metoder i produktionsprocessen, ikke udgår fra handels- og pengeborgerskabet, men fra de opkommende håndværkere. Mellem disse to lag, den eventyrlystne pengekapital og den solide manufakturkapital, består der en forbitret modsætning.«³⁵

imødegået af Henryk Grossmann:

»Selv under de gunstigste omstændigheder var akkumulationen af kapitaler indenfor den lokale håndværksproduktion for langsom og modsvarede ikke verdensmarkedets nye handelsbehov, og den var heller ikke i stand til at skabe en ny klasse af industrielle driftsherrer... Bæreren af denne nye revolutionære udvikling var imidlertid ifølge sagens natur ikke den laugsbundne håndværker, men derimod storkøbmanden, dvs. handels- og ågerkapitalen. For igennem handels- og ågervirksomhed akkumulerede disse sidstnævnte de første større kapitaler i cirkulationssfæren, før de kunne finde anvendelse i produktionen.«³⁶

Endelig optræder problematikken - omend mere kompliceret - hos Ralf Pitelkow:

»Min redegørelse for, hvorfra de industrielle investeringer efter revolutionen (i 1640, PK) kommer, skal således heller ikke forstås på den måde, at den industrielle kapital stort set kom fra håndværker-småsparere...: min hensigt var her at imødegå en modmyte til myten om, at den manufakturrelle kapital udgik fra middelalderens håndværkere slet og ret, en modmyte, der går ud på, at den udgik fra den store handels- og lånekapital slet og ret, eller rettere: i alt væsentligt. Det er umuligt at se bort fra handels- og lånekapitalens betydning for de industrielle investeringer efter revolutionen og Cromwell-regimet og især efter 1700, men samtidig må man fastholde, at handels- og lånekapitalisternes industrielle investeringer var af begrænset omfang set i forhold til de kapitalmængder, der stod til deres rådighed, dvs. at de 'overlod' en del af investeringerne til mindre kapitalejere eller sågar småborgerlige sparere.«³⁷

Jeg vil ikke med alt dette hævde, at empiriske undersøgelser overhovedet er

overflødige, eller at den diskussion, der her er tale om, er komplet uinteressant. Men i fremstillingen må sådanne empiriske redegørelser for den stoflige akkumulation sættes indenfor de rette formmæssige rammer, ellers forvrænger de billedet af virkeligheden. Således har den empiriske konstatering af en vis del af den tidligt akkumulerede kapitals tingslige skikkelses oprindelse i ærlige menneskers sparsommelighed fra de tidligste apologeter frem til »the Glorious Keynesian Revolution« tjent til at kaste et forsonende skær over kapitalistens privatejendomsret. Men fikseringen til det stoflige aspekt er i alle tilfælde en forvrængning. Det er netop derfor, at Marx kalder den oprindelige akkumulation *såkaldt* eller sætter den i gåseøjne. Forudsætningen for at akkumulationen kan kaldes kapitalistisk er, at den bygger på værdiens sættelse af merværdi, hvilket igen forudsætter en udbyttelig klasse af lønarbejdere til at skabe såvel værdien som merværdi. I sidste ende opløser den »oprindelige« akkumulation sig således ikke i, hvordan store »kapitaler« rent stofligt blev bragt til veje: Det er ren, reificeret tænkning, men i hvordan *kapitalformen*, *kapitalforholdet*, »*Lohnarbeit*« nach der ersten Seite, *Kapital* nach der zweiten« konstitueres:

»Den proces, der skaber kapitalforholdet, kan altså ikke være nogen anden end den proces, der adskiller arbejderen fra ejet af sine arbejdsbetingelser, en proces, der på den ene side forvandler de samfundsmæssige midler til livets opretholdelse og produktion til kapital, på den anden side de umiddelbare producenter til lønarbejdere. Den såkaldte oprindelige akkumulation er således intet andet end den historiske proces, der adskiller producent og produktionsmidler.«

»Udgangspunktet for den udvikling, der frembringer såvel lønarbejderen som kapitalisten, var arbejderens trældom. Fremgangen bestod i en vending af denne trældoms form, i den feudale udbyttnings forvandling til en kapitalistisk.«

»Historisk epokegørende i den oprindelige akkumulations historie er alle de omvæltninger, der som løftestang tjener den klasse af kapitalister, der er ved at danne sig; frem for alt de momenter, hvor store menneskemasser pludseligt og voldsomt rives løs fra deres subsistensmidler og bliver slynget ud på arbejdsmarkedet som flegle frie proletarer.«³⁸

Sådan lader historiens »mening«, det betydningsfulde i begivenhederne sig rekonstruere ud fra det færdige resultat, det fuldt udviklede kapitalistiske samfund. Anderledes tager det sig imidlertid ud for dem, der *samtidigt* iagttager kapitalismens opkomst: Deres »misforståelser« af, hvad der bærer udviklingen, kan selvfølgelig skyldes mange ting, og også de kan forfalske historien i den herskende klasses interesse, men bag deres grundlæggende fetischisme gemmer der sig en reel kerne, nemlig at det kapitalistiske system endnu ikke har udviklet sig nok til, at det objektivt set lader sig gennemskue. Dette gælder fremfor alt den klassiske politiske økonomi, men det gælder også i en vis forstand merkantilisterne og Defoe. Selvom der således i England selvfølgelig er en sammenhæng mellem handelskapitalens, uldmanufakturernes og enclosure-bevægelsens udvikling op igennem det 15., 16. og 17. århundrede, be-

står denne sammenhæng alligevel først og fremmest i en abrupt forløbende skabelse af grundforudsætninger, der først støbes sammen i deres uadskillelige sammenknytning i og med udviklingen af den store industri i slutningen af det 18. århundrede. Deri ligger også baggrunden for de modsætninger mellem forskellige fraktioner inden for borgerskabet, som kendetegner *denne anticiperende kapitalistiske periode*. Men før jeg går over til at opridsse, hvordan disse modsætninger udvikler sig i og efter den engelske borgerkrig, kan det måske være på sin plads at sige et par ord om *periodiseringsproblemet*. Ligesom det som nævnt ovenfor har været god marxistisk latin at fremstille historiens udvikling som en linje delt ind efter f.eks. fem produktionsmåder, har det været almindeligt at inddеле kapitalismens udvikling i hvert fald tre perioder eller faser: En tidligt kapitalistisk, en klassisk, fri-konkurrence-kapitalistisk og en monopolkapitalistisk periode. Den problematiske adskillelse af de sidste to skal ikke opholde os her, hvad der i denne forbindelse er af betydning er afgrænsningen mellem og tidsfæstningen af de to første perioder.

Som antydet ovenfor betragter Jürgen Kuczynski perioden fra 1640-1825 i England som fuldt ud kapitalistisk, den repræsenterer »Tiden, hvor produktionsforholdene fuldstændig stemmer overens med produktivkræfternes karakter«. Kuczynski går endog videre og hævder, at

»I England dominerede de kapitalistiske produktionsforhold omkring år 1600.«³⁹

Parallelt hermed gælder det, at mens i perioden før 1600

»...har overbygningen ingen éntydig karakter, den kan ikke simpelthen kendetegnes som feudal eller kapitalistisk. For produktionsforholdene var som sådan faktisk ikke éntydige, men yderst komplicerede. Ved siden af de feudale fandtes der kapitalistiske produktionsforhold, og ved siden af produktionsforhold, der var éntydigt feudale eller éntydigt kapitalistiske, fandtes der andre, som var af en 'blandet' art...«⁴⁰

så kendetegnes perioden efter 1600 af »fuld overensstemmelse« mellem »basis« og »overbygning«. Denne periodisering udvikles i polemik med Christopher Hill og Robert Weimann i forbindelse med tolkningen af den engelske borgerkrig. Kuczynski støtter sig først og fremmest på to Marx-citater, det ene fra *Das Kapital*, hvor det hedder, at den kapitalistiske æra daterer sig fra det 16. århundrede⁴¹, det andet fra Marx' anmeldelse af Guizots *Pourquoi la révolution d' Angleterre a-t-elle réussi?*, hvor der tales om »den gåde, som den engelske revolutions konservative karakter udgør«⁴². Med udgangspunkt heri erklærer Kuczynski den engelske revolution for at være praktisk talt betydningsløs i »basis«:

»Bortset fra afskaffelsen af talrige feudale lænker i det nordlige og vestlige England - men selv dette uden væsentlige forandringer af ejendomsforholdene gennem rov eller salg - førte revolutionen ingen grundlæggende forandring af produktionsforholdene med sig... og havde slet ingen grund til at gøre det!«

Derimod i overbygningen:

»Hvor anderledes forholder det sig ikke i overbygningen, på det politiske

område! Det politiske og historisk afgørende resultat af den engelske revolution er sikringen af udkommet af revolutionen af produktionsmåden i det 15. og 16. århundrede gennem en konsolidering og radikal udbygning af overbygningens kapitalistiske dele, i særlig grad indenfor staten.«⁴³

Her viser sig imidlertid grænserne for en sådan rigid »basis«-»overbygning«-betragtning: Udviklingen af kapitalistiske statsfunktioner er selv en økonomisk potens og en væsentlig forudsætning for kapitalismens udvikling, hvad jeg skal vende tilbage til. Derfor siger Marx da også i netop den anmeldelse, hvor Kuczynski henter belæg:

»I virkeligheden er det derimod først med konsolideringen af det konstitutionelle monarki, at den storstilede udvikling og omvæltning, som det borgerlige samfund indebærer, begynder i England. Hvor hr. Guizot ikke ser andet end blid fredsommelighed og idyllisk ro, udviklede der sig i virkeligheden de voldsomste konflikter, de mest afgørende revolutioner. Først under det konstitutionelle monarki udviklede manufakturet sig i et hidtil ukendt omfang for derefter at give plads for storindustrien, for dampmaskinen og de kæmpemæssige fabrikker.«⁴⁴

Overfor Kuczynski understreger Robert Weimann og Christopher Hill, at det engelske samfund i det 17. århundrede endnu har lang vej igen, før det helt og fuldt er kapitalistisk. Weimann kalder det et overgangssamfund:

»Kuczynskis grundlæggende tese ('Den politiske magt lå i kapitalisternes hænder'...) yder ikke den engelske absolutismes overgangskaraktter og den absolutiske statsmagts modsigelsesfulde rolle retfærdighed. Tesen bygger kort sagt på en utilladelig generalisering ud fra hvilken f.eks. den aggressivt-revolutionære udvikling af puritanismen, af den borgerlige ideologi ville være uforståelig.«⁴⁵

Kuczynskis hovedantagonist er dog Christopher Hill (»...hele min hidtidige fremstilling har været en gendrivelse af den Hill'ske tese«⁴⁶) som forsøger at påvise, at den engelske revolution 1640 i betydning ikke ligger under for den franske 1789⁴⁷. For Hill er der således tale om en virkelig borgerlig revolution vendt mod feudalismen:

»Den kamp, som borgerskabet førte, da det angreb den feudale godsejerstat og det oligarki af storkøbmænd, der allieret med hoffet søgte at få monopol på handelsprofitterne, var altså progressiv, eftersom den repræsenterede hele landets interesser.«⁴⁸

og ifølge ham er revolutionens resultater overordentlig væsentlige. Hill opregner følgende: 1) erobringen af Irland, 2) erobringen af Skotland, 3) fastlæggelsen af en progressiv handelspolitik (the Navigation Acts), 4) flådens opbygning, 5) en vis juridisk fastslåelse af en privat grundejendomsret og forstærkede enclosures, 6) forarmelse af landadelen og 7) storstilet konfiskation af kirke-, kron- og royalistgods. Mest væsentligt er det imidlertid, at disse resultater bevares efter restaurationen og fastslås endeligt efter »the Glorious Revolution« i 1688. Hermed er i følge Hill den kapitalistiske stat en fastslået kendsgerning i England:

»Kapitalisternes fuldstændige herredømme blev ikke bragt i stand før efter

den anden revolution i 1688 i og med grundlæggelsen af Bank of England og af statsgælden (1694).«⁴⁹

Hvis man skal forsøge at opsummere periodiseringsdiskussionen og komme til et resultat, kan man vel sige, at der ikke eksisterer nogen fuldt udviklet kapitalisme i England før det industrielle gennembrud i slutningen af det 18. århundrede. Først da er alle de nødvendige forudsætninger udviklet for kapitalismens endegyldige sætten sig igennem nemlig i form af en gennemført pengeøkonomi, et kapitaliseret landbrug byggende på privat grundejendom, storstilet udvikling af den oversøiske handel, udbygningen af det indre nationale marked (»Det er den kommercielle kapital, der først bestemmer varernes priser mere eller mindre ved deres værdier, og det er i den cirkulationssfære, som formidler reproduktionsprocessen, at der først danner sig en almen profittar«⁵⁰), udviklingen af den manufakturelle produktivkraft som baggrund for industrialiseringen og endelig eksistensen af talrigt proletariat af faktiske eller potentielle lønarbejdere. Samtidig kan man fastslå, at skabelsen af disse forudsætninger, der tager sin begyndelse med feudalismens krise i det 14. århundrede (den sorte død 1348/49, bondeopstanden 1381, livegenskabets forfald og pengerentens opkomst henimod århundredets slutning⁵¹) og videre gennem Rosekrigene 1455-85 og udviklingen af udenrigshandelen i det 16. århundrede, hvor også den katolske stat i staten sættes ud af spillet gennem reformationen 1529-40, *intensiveres* gennem det 17. og første del af det 18. århundrede, og at revolutionen 1640 og bevarelsen af dens resultater efter borgerkrigen gennem etableringen af kapitalistiske statsfunktioner betyder en væsentlig fremskyndelse af udviklingen uden i sig selv at udgøre et »brud« eller et spring fra feudalisme til kapitalisme.

Hvis man ser på udviklingen af *den engelske borgerkrig* og de modsætninger mellem fraktioner af borgerskabet, der kommer til udtryk her, kan man danne sig et billede af, hvad det *internt borgerligt* er for konflikter, der også i perioden efter borgerkrigen er fremherskende. For Leo Kofler er der tale om, at borgerkrigen udgør et »klassisk mønster« for borgerlige revolutioner:

»Ligesom borgerklassen naturligt måtte være revolutionær overfor feudalismen og konservativ overfor den demokratiske folkebevægelse, således var også dens anskuelser progressive og revolutionære i kampen mod den gamle verden, men reaktionære lige så snart folket hævdede den ret, som det netop ikke mindst igennem denne kamp havde erhvervet sig.«⁵²

Den tendentielle forstening af klassekampen, der er på spil her, undgås i nogen grad af Christopher Hills mere formidlede fremstilling:

»Således fandtes der i virkeligheden tre klasser, der stod i modsætning til hinanden. Den nye klasse af kapitalistiske købmænd og jordbrugere, hvis interesser tilfældigvis var identiske med en anden classes - småbønderne, håndværkerne og svendenes -, stod i modsætning til de parasitære feudale jordejere og finansspekulanter og til regeringen, hvis politik det var at begrænse og kontrollere industriens ekspansion. Men der måtte med nødvendighed opstå modsætninger mellem de to førstnævnte klasser, når kapitalismens udvikling blev så vidt fremskreden, at den medførte, at de gamle

forhold indenfor landbrug og industri opløstes, og at de uafhængige småmestre og småbønder forvandlede til proletarer.«⁵³

Disse modsætninger inden for det oprørske borgerskab kommer ideologisk til udtryk i forskellige grader af puritanistisk radikalitet, i modsætningen mellem independenter og presbyterianere:

»I virkeligheden var det en klassemodsatning - mellem på den ene side det store handelsborgerskab og den del af aristokratiet og storgodsejerne, som havde sammenfaldende interesser med det - 'presbyterianerne' - og på den anden side den progressive lavadel, selvejerbønderne, frihandelsborgerskabet med støtte fra masserne af bønder og håndværkere - 'independenter' og 'sektarister'.«⁵⁴

Mens presbyterianerne allerede efter sejren ved Naseby 1645 mente, at deres revolutionære mål var sikrede, ønskede independenterne at gå videre og stabilisere republikken, og efter den anden borgerkrig (1647-49) udrensedes kompromis-magerne, der også indbefattede en del independenter. I 1649 rettede Cromwells regering endvidere efter republikkens udråbelse d. 19. maj et afgørende slag mod de mest radikale puritanere, mod småbøndernes, håndværkernes og svendenes leveller- og digger-bevægelser, idet et levelleroprør blev knust og lederne henrettet. Det er vigtigt at fastholde, at disse bevægelseres nederlag ikke var ensbetydende med reaktionens sejr: Både levellers og diggers var historisk set i høj grad reaktionære. Hill skriver om levellers:

»Leveller-idealet var i økonomisk henseende et småborgerligt Utopia og i politisk henseende et småborgerligt demokrati.«

Og om den ledende digger, Gerrard Winstanley:

»Winstanleys kommunistiske ideal var på en måde bagstræberisk, eftersom det var baseret på den bykommunisme (dvs. landsbykommunisme, baseret på den fælles jordejendom, PK) som kapitalismen allerede var i fuld gang med at opløse.«⁵⁵

Der var altså ikke simpelthen tale om et til enhver tid progressivt »folk«, som blev knægtet af et bourgeoisie, der var blevet reaktionært efter at have nået sine egne mål.

De modsætninger, der således aftegner sig i løbet af borgerkrigen, vedbliver også i perioden efter denne at være fremherskende. På landet en modsætning mellem feudale godsejere, kapitalistiske forpagtere og mindre selvejerbønder, som »forløses« i løbet af første halvdel af det 18. århundrede, hvor »the yeomen« simpelthen forsvinder:

»Omkring 1750 var the yeomanry forsvundet og i de sidste decennier af det

18. århundrede også de sidste spor af landbrugernes fælles jordejendom.«⁵⁶ og den kapitalistiske drift bliver dominerende. I byerne en modsætning (vi taler hele tiden om *internt borgerlige* modsætninger) mellem på den side laugsorganiserede håndværkere og kapitalistiske manufakturister og på den anden side handelsborgerskabet. På det sidste område sker der en udvikling. På den ene side gennem en intensivering af den manufakturelle produktion:

»Allerede i det tidlige attende århundrede var organisationen af produktionen i færd med at forandres. Det har længe været anerkendt, at *forlagssy-*

stemet på den tid var i færd med at give plads for *fabrikssystemets* koncentrerede produktion. Hele den nyere forskning indenfor denne periode bekræfter det synspunkt, at denne overgang begyndte tidligere og forløb hurtigere, end man hidtil har antaget.«⁵⁷

På den anden side gennem en gensidig tilnærmelse mellem manufakturister og købmænd i den forstand, at købmænd slår sig på produktion, og manufakturister begynder at handle selv i stadigt større omfang⁵⁸:

»I det attende århundrede havde den kommercielle ekspansion både undermineret de eksisterende begrænsninger af konkurrencen og stimuleret opfindsomheden. Dette skulle ved at forbedre og udvide den industrielle produktion komme til at nedbryde selve grundlaget for handelskapitalismen. Denne fandt større markeder og opmuntrede producenterne til at producere mere og billigere. Den opmuntrede dem også til at forbedre deres produktion og til at opsøge en større efterspørgsel ved at pege på de latente muligheder for en forøget afsætning. Købmanden skabte industriherren. Meget ofte blev han selv fabrikant.«⁵⁹

Denne udvikling afspejles også af den statslige politik. Selvom der også op igennem det 18. århundrede vedbliver at bestå en lang række *monopoler* med statslig oktroj⁶⁰, bliver statens funktioner stadigt mere alment kapitalistiske⁶¹, dvs. den virker i stadigt større omfang i den engelske nationalkapital, den engelske Gesamtkapitals interesse i stedet for at favorisere enkelte enkeltkapitaler. Allerede revolutionen i 1640 vender sig mod Charles Is forsøg på at skabe monopoler *indenfor* det nationale marked:

»Charles I indførte monopoler på produktion og salg af talrige brugsartikler til gavn for sine venner, således f.eks. et monopol på sæbeproduktion... De, der blev hårdest ramt af disse monopolpatenter, var producent-købmændene i provinsen... Ikke mindst på grund af monopolerne taler Marx derfor også i sin... kritik af Guizots bog om 'Charles Is direkte indgreb i den frie konkurrence, som gjorde Englands handel og industri mere og mere umulig'.«⁶²

Men også indenfor udenrigshandelen sker der en indskrænkning af monopolerne. Således ophæves i 1698 »The Royal African Company's« monopol på slavehandlen (kompagniet var et af de første engelske, stiftet i 1553, og indledte slavehandel allerede 1562. Senere blev såvel Defoe som John Locke aktionærer): Det er mod dette kompagnis monopol, Robinson Crusoe forsynder sig, da han 1/9-1659 fra Brasilien begiver sig på slavetogt til Guinea som interloper⁶³. Statsintervention af denne art afløses af indgriben, der tjener til opretholdelse af kapitalen i England som sådan og ikke nogen specifik enkeltkapital. I 1651

»sørgede handelskapitalen gennem ikræftsættelsen af the Navigation Act for at sikre sine profitter mod den udenlandske konkurrence.«⁶⁴

Det går igen i næsten alle marxistiske behandlinger af perioden og er i overensstemmelse med den ovenfor omtalte tredeling af kapitalismens udvikling, at kapitalismen i denne tidlige fase i ganske særlig grad er afhængig af statslig intervention (ligesom i sin sidste, monopolkapitalistiske fase), mens der ef-

ter den følger en periode med »klassisk frikonkurrencekapitalisme«, hvor økonomien styrer sig selv, og staten spiller en ganske ubetydelig rolle, hvis nogen overhovedet. Således skriver Roll (hvis fremstilling er »marxistisk« frem til 1870, hvorefter den bliver ganske keynesiansk):

»Ved slutningen af det 17. århundrede var den regulerede økonomi i færd med at ophøre med at være den dominerende organisationsform indenfor international handel... Således gik statsinterventionismens forfald hånd i hånd med, at monopolet forsvandt, og konkurrencen voksede. Grunden til dette... var væksten i den industrielle produktion.«⁶⁵

Dette er en forvrænget fremstilling med en reel kerne. Det er rigtigt nok, at staten spiller en anden rolle i denne anticiperende kapitalistiske periode, end den gør i det 19. århundrede, og at statsinterventionen efter 1929 antager anderledes dimensioner end nogensinde før, men at påstå at den mellemliggende »klassiske« fase udtrykker en helt og fuldt selvregulerende, statsinterventionsfri kapitalistisk økonomi er at ligge under for det skin, den kapitalistiske økonomi selv afkaster, og som reproduceres i den politiske økonomi. Der er al mulig grund til at kalde den statsrensede »klassiske fri-konkurrencekapitalisme« for *såkaldt*. Heide Gerstenberger skriver f.eks.:

»At den frie konkurrence og frihandelens teoretikere kunne kræve en indskrænkning af statsfunktionerne beror ikke kun på, at kapitalakkumulationen nu tilstræbtes i udenrigsrelationer af en anden art, men også på den kendsgerning, at der gennem rigid produktionsregulering i de oversøiske kolonier var blevet skabt et principielt garanteret afsætningsmarked for de hjemlige manufakturprodukter.«⁶⁶

Ikke bare merkantilismen og den keynesianske nymerkantilisme, men også den klassiske økonomi forudsætter den kapitalistiske stats garanti af de almene produktionsbetingelser, f.eks. i form af en knægtelse af lønarbejderklassen. I en anden sammenhæng, i forbindelse med en gennemgang af et af den økonomiske liberalismes hellige skrifter, der direkte var inspireret af Adam Smith, nemlig den amerikanske forfatning af 1787 og de Philadelphia-diskussioner, der gik forud for denne, skriver Heide Gerstenberger videre:

»I 1787 kom der ingen principiel uenighed frem i debatten om programmer til fremme for økonomien og om infrastrukturelle foranstaltninger, og de få konkrete beslutninger, der blev taget, så som oprettelsen af et nationalt patentsystem f.eks., bestyrker alle Crosskeys fortolkning, der går ud på, at kongressen skulle overdrages hele den nødvendige kompetence til at fremme den økonomiske udvikling.«⁶⁷

og citerer en passage af forfatningen, der er lige ved at være en smuk fremstilling af den kapitalistiske stats funktioner og i hvert fald problematiserer snakken om den »klassiske, frie« kapitalisme i temmelig høj grad:

»...at skabe en mere fuldkommen union, skabe grundlaget for Retfærdighed, sikre den indre ro, sørge for det fælles forsvar, fremme den almindelige velfærd og sikre frihedens velsignelser for os selv og vore efterkommere.«⁶⁸

Overvejelser af den art må man have i hovedet, når man går i gang med at betragte de faktiske forandringer, der sker i statens funktioner i løbet af det at-

tende århundrede, hvis man vil undgå den fatale misforståelse, det er at tro, der er tale om en overgang fra en stor grad af kapitalistisk afhængighed af staten til slet ingen. Og forståelsen af disse forandringer er igen en forudsætning for forståelsen af den økonomiske teori, den politiske økonomi, der udvikles i England i forbindelse med dem, og hvori Defoes forfatterskab og således også *Robinson Crusoe* mere eller mindre umiddelbart indgår.

Det 17. århundredes økonomiske teori, hvis rækkevidde strækker sig et godt stykke ind i det 18., nemlig *merkantilismen*, beskæftiger sig i første række med økonomisk politik, med *statens* indgriben i økonomien, og det vil i denne teori i første række sige i *handelen*. I den økonomiske teori fremstår merkantilismen som hævdeende en økonomisk *subjektivitet* overfor den klassiske politiske økonomis hævde af en *objektiv* økonomisk lovmæssighed. Mens i den klassiske politiske økonomi økonomien fremstilles som et system af selvregulerende lovmæssigheder, er kernen i merkantilismen fremstillingen af økonomiens afhængighed af »ydre« faktorer, af statens indgriben:

»Det, der mest væsentligt skiller de økonomiske skribenter fra før det attende århundrede fra dem, der følger efter, er deres tro på en regulering af økonomien som en grundlæggende forudsætning for, at der kan komme nogen profit ud af handelen, nemlig for at opretholde en profit-margin mellem prisen på købsmarkedet og prisen på salgsmarkedet.«⁶⁹

Ligesom Marx fremhæver den historiske nødvendighed af og det reelle grundlag for fysiokraternes fremhævelse af landarbejdet som det eneste produktive⁷⁰, er også merkantilismen »Theorie und Ideologie zugleich«:

»Førend det tekniske fremskridt i væsentligt omfang forøgede arbejdets produktivet, kunne der dårligt opstå nogen forestilling om en særlig industriell merværdi, som var udkommet af, at kapital investeredes i igangsættelse af lønarbejde, som en 'naturlig' økonomisk kategori, der hverken krævede nogen politisk regulering eller noget monopol til sin skabelse eller bevarelse. Sålænge merværdien blev anskuet som værende afhængig af bevidst regulering for overhovedet at opstå, kunne der endvidere dårligt udvikles nogen forestilling om *økonomisk objektivitet* - om en økonomi, der opererede ifølge sine egne love, uafhængigt af menneskets bevidste vilje - hvilket var kernen i den klassiske politiske økonomi.«⁷¹

I følge merkantilistisk teori er statens væsentligste opgave opretholdelsen af en »sund« handels- og betalingsbalance. De tidligste merkantilister beskrives ofte som en slags progressive penge-fetischister eller »Schatzbildner«. Men betoningen af nødvendigheden af skattedannelse optræder ikke kun hos de tidligste *bullionister*, men er nogenlunde konsistent indenfor merkantilismen:

»Skønt Malynes og Misselden var indviklet i en voldsom kontrovers om, hvad for en udenrigshandelspolitik, der skulle føres, kunne de dog enes om vigtigheden af skatteophobning. Malynes sagde: 'For hvis der er mangel på Penge, aftager Omsætningen (Traffick), selvom der er en Overflod af Varer, og de er billige'. Misselden...var...ivrig for at holde handelen 'indenfor Kristenheden' for at bevare de ophobede skatte. Og Mun tager det i overensstemmelse hermed for givet, at det politiske mål er at øge kongeriets skatteophobning.«⁷²

Snarere er der fra bullionisterne og fremover tale om en udvidelse af synsvinklen fra kun at omfatte bekymringer angående ædelmetalbeholdningen til hovedsagelig at reflektere over denne forsåvidt angår dens betydning for handelen:

»Bullionister kalder man dem, der foreslog genoplivelsen af de gamle eksport-forbud, genetableringen af the Royal Exchanger og en øget regulering af byttransaktionerne med udlandet... For Malynes var den udenlandske valuta faktisk hovedproblemet indenfor økonomien.«⁷³

Heroverfor kan man citere Mun's *England's Treasure by Foreign Trade*:

»...Jeg er overbevist om, at hele landet må iagttage den lære, at hvis vi ikke, når vi har tjent en vis mængde penge på at handle, handler med disse penge, så mister vi dem igen.«⁷⁴

Men også den merkantilistiske handelsbalanceteori udvikler sig op igennem det 17. århundrede i den forstand, at forholdet mellem handel og manufakturproduktion i stadig større omfang medtænkes. Mens det i begyndelsen af århundredet hovedsagelig havde været handelsbalancen *i sig selv*, det drejede sig og derigennem også kun en forøget eksport, bliver man mere og mere klar over dels importens, men også den udenlandske købekrafts betydning for manufakturerne:

»På en tid hvor den industrielle investering var så uudviklet, og hvor den dominerende interesse hørte hjemme hos de privilegerede 'aktionærer' i de statsautoriserede handelskompagnier, fokuseredes interessen naturligt på monopolgevinsten på en given handelsmæssig omsætning, og opmærksomheden koncentreredes i overensstemmelse hermed om gunstige handelsbetingelser. Men i slutningen af det 17. århundrede kan der spores et skift i opmærksomheden til *omfanget* af den udenlandske efterspørgsel efter den hjemlige manufakturs produkter. En større eksport betød større muligheder for at sætte arbejdskraft i sving i de hjemlige manufakturer; og en øget igangsættelse af arbejdskraft... betød større spillerum for kapitalinvesteringer i industrien, eftersom enhver ny arbejder var en potentiel skaber af yderligere merværdi, og større beskæftigelse således betød, at der var flere merværdi-skabere i arbejde.«⁷⁵

Således bliver importen af råvarer og eksporten af færdigvarer et kardinalpunkt. Endelig bringes *produktionen* i centrum i slutningen af århundredet hos den første klassiske politiske økonom, Sir William Petty (1623-87), som formulerer maksimen »Arbejdet er Rigdommens Fader og aktive Princip, ligesom Jorden er dens Moder«. Arbejdsværditeorien er grundlagt⁷⁶. Forholdet mellem cirkulation og produktion, protektion og fri konkurrence bliver dog aldrig opklaret hos disse økonomer, modsigelsen overvindes ikke, fordi den i sidste instans er kapitalimmanent:

»Ikke blot i denne periode, men igennem hele kapitalismens historie møder vi denne afgørende modsigelse. For at ekspandere, for at få plads til stadig ny akkumulation af kapital, kræver industrien en stadig udvidelse af markedet (og i den sidste ende af konsumtionen). Men for at bevare eller øge den allerede investerede kapital's profitaftastning gribes der til tider til forholds-

regler af monopolistisk-restriktiv art, hvis virkninger er at lægge markedet i lænker og forhindre mulighederne for videre udvidelse. Den selvsamme forarmelse af massernes levestandard, som er en betingelse for at der kan skabes profit, indsnævrer det marked, som produktionen tjener.«⁷⁷

Cirkulationen forudsætter produktionen af de cirkulerede varer, på den anden side forudsætter realisationen af de producerede varers værdi, at de afsættes gennem cirkulationen: Ellers mister de deres værdi. Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved den specifikke form, denne modsigelse får i den periode, der er under luppen, nemlig som en modsætning mellem »to generationer« af kapitalister, som Dobb siger. På den ene side en konservativ gruppe af monopolkøbmænd og småmanufakturister, på den anden side en opkommende gruppe af tendentielt industrielle stormanufakturister og frihandelskøbmænd. Endvidere at modsætningen i denne tidlige fase er betinget af den relativt ringe produktivkraftudvikling inden for manufakturet og derigennem på trods af alle ansatser af handelens primat fremfor industrien, cirkulationens fremfor produktionen.

Disse modsigelser er i eminent grad nærværende hos *Defoe* og i *Robinson Crusoe*. Hverken den historiske person Daniel Defoes økonomiske aktiviteter og skrifter eller *Robinson Crusoe* er énsidigt »progressive« eller »reaktionære«: Altsammen bygger på én stor modsigelse, hvis baggrund skulle være opridset ovenfor. Defoes centrale helt, »The Compleat Tradesman«, hvis fornemste mål er »moderation in trade« og at undgå »project-monging« og »overtrading« er således aldrig i ro og harmoni med sig selv, altid er han udsat for farer, på den ene side fra *centripetale kræfter*, nemlig ved at ophobe sine penge og bremse cirkulationen:

»*Gerrighed* er i sin Natur en Forbrydelse... en farlig form for Tyranni indenfor Handelen... en Forulempning af Handelen, der volder Skade for de Handlende såvel som for dem, der berøres af deres Virke.«⁷⁸

eller ved at centrere hele handelen om sig selv, skabe sig et monopol, hvorigennem:

»...han bliver en Undertrykker, ja, en Plyndringsmand, en ren Voldsmand indenfor Handelen, som ikke blot ødelægger Købmanden, men Handelen selv.«⁷⁹

eller fra *centrifugale kræfter*, ved at blive revet med af handelen og give sig i lag med projekter, han ikke kan overkomme, så han går til bunds

»...ligesom en mand, der er ved at drukne i havet, vil søge at kravle i land på den kyst, han ser forude, selvom han ved, at det er ubeboet ø, hvor han er næsten sikker på at gå til grunde i enhver form for fortvivlelse såsom Kulde, Nøgenhed, mangel på Husly, Hjælp og til slut på simpelthen Brød eller Føde. For sagen er, at mens han svømmer, er vandet bestandig på vej ind i hans mund, og hvis han ikke når i land eller bevæger sine lemmer endnu nogle få gange, så går han til bunds og drukner øjeblikkelig... På akkurat samme måde finder den pressede Handelsmand sig selv i et ocean af forretninger og af den grund i vanskeligheder, omgivet som han er med plagsomme regninger; nu stilles der også en mængde andre fordringer til ham, han

kan ikke få sit udestående hurtigt nok ind, han fattes penge, og hvad kan han gøre?... han har kastet sig længere ud i Handel, end han kan bunde, han har taget for meget på kredit, mens tilliden til ham var god, og selv ydet for stor kredit til dem, han ikke skulle have stolet på...«⁸⁰

Handelsmandens ideal bliver derfor *at holde sig indenfor cirklen*:

»Således lader den kloge Handelsmand, der går til værks omhyggeligt og forsigtigt, ikke noget Jern blive overophedet og ikke noget Jern køle helt af; han driver sin Handel frem, men presser den ikke; holder den gående, men lader den ikke køre for hurtigt; holder sig indenfor sin egen Bane (Orbit), indenfor den cirkel, som hans daglige kredsløb tegner (the Circle of his diurnal Revolution): Han er kort sagt den Fuldkomne Handelsmand.«⁸¹

Dette er imidlertid lettere sagt end gjort, for hvordan skal handelsmanden være i stand til at afgøre, om han er »pushing his Trade« eller ej i en tid, hvor profitten på handelstogterne ikke er fornuftigt bestemt gennem ækvivalentbytte, men fuldstændig irrationelt afhænger af de tilfældige muligheder for at købe varen under og sælge den over dens værdi? Defoes personlige fejlvurderinger og fallitter er velkendte, her skal blot nævnes et eksempel, der umiddelbart har med *Robinsons Crusoes* tilblivelse at gøre. Det drejer sig om Defoes forsøg på i 1719 at gøre the South Sea Company interesseret at udruste ham selv og en række andre købmænd til et togt til Guyana »at the River Oroonoque« på den sydamerikanske kyst. Da kompagniet afslog at investere i projektet, udnyttede Defoe i stedet det geografiske og andet materiale, han havde samlet i *Robinson Crusoe*⁸². Året efter, i 1720, bristede »the South Sea Bubble« i den største og mest skandaløse spekulationskrise i det 18. århundredes England⁸³.

Robinson Crusoe drejer sig da også fundamentalt om de konflikter og umuligheder, der er forbundet med at holde sig inden for cirklen. Hele Robinsons skæbne er bestemt af spørgsmålet, »whether I should go home or go to sea« (»om jeg skulle tage hjem eller gå til søs«) (s. 38), af konflikten mellem at forblive i det centrum, »the middle of the two extremes«, som faderen opridser som det fordelagtigste, og som Robinson hele romanen igennem anerkender som »reason« og som »the good advice of my father«, og den irrationelle, »syndige« drift mod havet og handelen, der godt nok straffes (med ø-opholdet), men alligevel i den sidste ende viser sig at være profitabel. Skematisk forenklet kan man sige, at det, det drejer sig om er *en indre-borgerlig modsætning mellem en småborgerlig manufakturistinteresse og en mere fremskreden handelsborgerinteresse*, og at denne modsætning såvel som umuligheden af dens forløsning i romanen meget præcist udtrykker såvel de modsætninger indenfor borgerskabet, der er dominerende i den tid, romanen foregiver at udspille sig i (1632-1694, se note 23), op til, under og efter borgerkrigen, som modsætninger, der er iboende i den fase af kapitalismens udvikling, England befinder sig i på det tidspunkt, romanen udkommer, nemlig i 1719. Men *Robinson Crusoe* forarbejder disse modsigelser videre end som så, nemlig igennem den egentlige robinsade, opholdet på øen, der tjener som et retfærdiggørelse af romanens rent borgerlige univers, som en fremstilling af det

borgerlige samfunds »naturlige« oprindelse og et postulat om dets universalitet, dets evighed og almenmenneskelighed. Denne robinsonade forløber i tre faser, 1) udviklingen af en værditeori, 2) udviklingen af en teori om ejendomsretten og 3) udviklingen af en statsteori. Strandingen på øen hensætter Robinson i en »naturlig tilstand«, som straf for sin synd mod faderen og Gud sættes han tilbage i »oprindeligheden« og må begynde forfra. Dermed »naturlig tilstand« er imidlertid fra begyndelsen af tvetydig: Naturligheden er i høj grad modificeret dels af de indre kvalifikationer, Robinson bringer med sig fra England, dels af de hjælpemidler, han har til rådighed fra det forliste skib. I højere grad end at være et virkeligt forsøg på at fremstille civilisationens udvikling fra »naturlig tilstand«, udgør romanen således et forsøg på at afdække det borgerlige samfunds »natur« ved ideologisk at reducere det til dets »naturlige« celleform, det enkelte individ stillet overfor en uforarbejdet natur. Det er da også kun i denne isolation, at Robinson er i stand til at overvinde de modsigelser, han inkarnerer, mens han stadig er samfundsmæssig i England, og helt internalisere og efterleve faderens og de guddommelige krav⁸⁴. Opholdet på øen bevæger sig fra et repræsentere den yderste fordømmelse og elendighed, hvor Robinson først efterhånden begynder at kunne stive sig af med lidt navnemagi, til virkeliggørelsen af denne navnemagi ved ø-opholdets slutning, hvor øen udgør et næsten komplet samfund med Robinson som suveræn hersker. I begyndelsen er Robinson »reduced to a meer state of nature« («reduceret til en ren Naturlig tilstand») (s. 130), men efterhånden som han ved sit flittige arbejde gradvist får civiliseret øen, kan han begynde at besvære denne civilisation, at kalde sin hytte »a castle« (f.eks. s. 162), sine geværer »all my cannon« (s. 187) osv.⁸⁵ og omtale sig selv som »a king«:

»...there was my majesty the prince and lord of the whole island; I had the lives of all my subjects at my absolute command; I could hang, draw, give liberty, and take it away, and no rebels among all my subjects... like a king.« (s. 157)

Han føler »a secret kind of pleasure... to think that this was all my own, that I was king and lord of all this country indefeasibly, and had a right of possession; and if I could convey it, I might have it in inheritance as completely as any lord of a manor in England.« (s. 113-4) V

Men ved slutningen af ø-opholdet er denne navnemagi virkeliggjort: Robinson er faktisk hersker over øen som et beboet og civiliseret samfund, der er endog kommet oprørere til, og hans suverænitæt som hersker er begrundet i hans ejendomsret, der så igen retfærdiggøres under henvisning til hans arbejde. Således fremstilles der i denne udvikling en teori om såvel værdi som ejendomsret og magtlegitimation. Den sidstnævnte vender jeg tilbage til i næste afsnit, men de to første hører hjemme her. Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved, i hvor høj grad den økonomiske og den statsfilosofiske diskussion i romanen er knyttet sammen: De to aspekter er uadskillelige. Dette gælder generelt i perioden⁸⁶, og Defoes teoretiseringen på disse tre områder minder da også i høj grad om Lockes økonomisk funderede statsfilosofi. Suverænitættens basis er privatejendommen og denne er igen retfærdiggjort af arbejdet, der er

tale om en *arbejdsværdilære*. Det er imidlertid i forbindelse med denne værditeori og dens mangler, at robinsonadens ideologiske funktion bliver tydelig. Der er nemlig kun tale om arbejdet som *brugsværdiskabende* faktor, der er ingen sammenhæng mellem denne værdiskabelse i produktionen og den værdi, der i form af profit realiseres samfundsmæssigt i cirkulationen. Arbejdsværditeorien kommer derfor kun til anvendelse i forbindelse med samfundets og privatejendommens *oprindelse*, den har kun betydning som del af redegørelsen for samfundets »natur«, respektive naturens forvandling til civilisation, i *Robinson Crusoe* således kun i Robinsons isolerede arbejde på øen og dermed hans skabelse af sin ejendoms- og herskerret. I samfundet derimod, når Robinson optræder som købmand er hans held, dvs. hans profitter bestemt helt uafhængigt af enhver værdi, nemlig af tilfældet i form af gunstige købs- og salgsbetingelser, eller også falder de næsten bogstaveligt ned fra himlen som gaver eller fund. Mens pengene indgår umiddelbart i Lockes robinsonade⁸⁷ som et ufordærligt gode, der med ret kan akkumuleres, passer de ikke ind i Defoes: Kun Robinsons snedighed får ham til at gemme dem, så de kommer ham til nytte efter hans tilbagevenden til samfundet:

»O drug!... what art thou good for? Thou art not worth to me, no, not the taking off the ground; one of those knives is worth all this heap; I have no manner of use for thee, e'en remain where thou art, and go to the bottom as a creature whose life is not worth saving. However, upon second thoughts, I took it away...« (s. 75, cf. s. 197-8) VI

En lignende tvetydighed gør sig gældende i Robinsons forhold til sit arbejde og sin arbejdstid. For det første er der ingen tvivl, om at det er arbejdet, der er kernen i skabelsen af de brugsværdier, Robinson behøver:

»...by labor, application, and contrivance, I found at last that I wanted nothing but I could have made it, especially if I had had tools.« (s. 85)

Men netop manglen på redskaber gør arbejdet kolossalt tidskrævende, hvilket får Robinson til at reflectere over arbejdstiden:

»But my time or labour was little worth, and so it was as well employed one way as another.« (s. 85) VII

Og når Robinson alligevel fører nøje regnskab med sin tid, er det også først og fremmest for at kunne indrette sin produktion af landbrugsprodukter til eget behov efter øens årstider (s. 118-9). Der er imidlertid også tale om en tvetydighed her forsåvidt angår den mangel på proportion, der er mellem nøjagtigheden i Robinsons mange »enumerations« og de formål, disse tjener til på øen.

Produktionen fremstilles således i *Robinson Crusoe* som fuldstændig isoleret fra cirkulationen: Arbejdet skaber blot brugsværdi og har intet at gøre med den værdi, der cirkulerer og kaster profit af sig udenfor øen, denne profitskabelse er »tilfældig«, Robinson kan derfor heller ikke egentlig drage nogen nytte af de erfaringer, han har gjort på øen efter at være vendt hjem »to the center of my travels« (s. 296), nemlig London. Hans splittethed af centrifugale og centripetale kræfter sætter ind igen, og hans »inclination to go abroad« får ham snart til at etablere sig som »private trader« (s. 298) og gå i

lag med sine »Farther Adventures«. Imidlertid har robinsonaden haft den funktion, at den har skaffet ham en *koloni*, hans civilisering af øen gennem arbejde har givet ham ejendomsret til den: »I shared the island into parts with 'em, reserved to my self the property of the whole« (s. 298) VIII, og denne kolonisering er udgangspunktet for ny handel.

Værdiskabelsen gennem arbejdet, skabelsen af brugsværdi, underordnes helt »værdiskabelsen« gennem handel, og der ses ingen umiddelbar forbindelse mellem de to ting: Handelen er hovedkilden til nationernes rigdom:

»Et Gods er en Dam, men Handelen er et Kildevæld«, handelen »er en uudtømmelig Strøm, som ikke alene fylder Dammen og holder den fuld, men bliver ved med at løbe og fylder alle de lavereliggende Damme og Stederne deromkring.«

hedder det i *The Complete English Tradesman*⁸⁸, og produktionen betragtes kun, forsåvidt den fremmer handelen. Således går Defoe ind for høje lønninger, fordi det fremmer konsumtionen og dermed handelen⁸⁹. Dette handelens primat fremstilles imidlertid ikke uproblematisk, Robinsons rejser og dermed handel vedbliver at have karakter af synd og tilfældighed, der står i modsætning til den nøjeregnende arbejdsmoral, som inkarneres af faderen og guds-skikkelsen.

Arbejdet legitimerer imidlertid Robinsons ejendomsret til øen og ejendomsretten i det hele taget. Dette tematiseres i højere grad i *The Farther Adventures of Robinson Crusoe* (1719), hvor øen er under opbygning som et rigtigt samfund. Her forsynder oprørerne sig netop ved ville tilegne sig den ejendom, som de ærlige borgere har arbejdet sig til og i det hele taget ved ikke at ville arbejde⁹⁰. Hermed er vi nået til den problematik, der angår karakteren af det samfund, der opbygges på øen, til forholdene borgerne imellem og til forholdet mellem stat og samfund.

4. Robinson Crusoe og samtidig statsteori og politisk filosofi

Hvis man skal holde fast ved figuren med de centrifugale og centripetale kræfter, kan man sige, at den på dette plan udtrykker modsætningen mellem nødvendigheden af og magthaverens bestræbelser på at opretholde en samfundsmæssig magtinstans og bestræbelserne på at nedbryde denne. Mens Robinson således begynder med at være en oprører og straffes for det gennem forvisningen til øen, ender han med selv at være hersker over denne og dens indbyggere. Romanen indeholder i den anledning en lang række udsagn om forholdet mellem individ og stat, om frihed og lighed og indskrænkninger af frihed og lighed. Bortset fra stormvejr og dårlig samvittighed er den første alvorlige straf, der pålægges Robinson, at han mister sin frihed: På sin anden Guinea-rejse tages han til fange af pirater og gøres til slave:

»At this surprising change of my circumstances from a merchant to a miserable slave, I was perfectly overwhelmed; and now I looked back upon my father's prophetick discourse to me, that I should be miserable...« (s. 41) IX

Men efter at have frigjort sig fra slaveriet sammen med negeren Xury foretager Robinson en indskrænkning af den frihedsret, der blev krænkert hos ham selv, til at gælde kristne; han sælger Xury:

»...he offered me also 60 pieces of eight more for my boy Xury, which I was loath to take, not that I was not willing to let the captain have him, but I was very loath to sell the poor boy's liberty, who had assisted me so faithfully in procuring my own. However, when I let him know my reason, he owned it to be just, and offered me this medium, that he would give the boy an obligation to set him free in ten years, if he turned Christian.« (s. 54) X Robinson har da i Brasilien heller ingen skrupler ved at involvere sig i slavehandel, selvom han derved såvel forulemper medmenneskers frihed som det slavehandelsmonopol, den engelske statsmagt havde forsynet The Royal African Company med. Senere på øen da han opdager fodspor i sandet er det heller ikke medmenneskelig respekt for de vilde, han fyldes med:

»...the aversion which nature gave me to these hellish wretches was such, that I was fearful of seeing them as of seeing the devil himself.« (s. 173) XI Men hans indstilling ændres, efter at Friday er dukket op og er blevet hans første undersåt. I første omgang konstateres det, at »he had all the sweetness and softness of an European in his countenance« (s. 208), og efterhånden kommer Robinson til en erkendelse af alle menneskers fundamentale lighed:

God »has bestowed upon them the same powers, the same reason, the same affections, the same sentiments of kindness and obligation, the same passions and resentments of wrongs, the same sense of gratitude, sincerity, fidelity, and all the capacities of doing good, that he has given to us.« (s. 212) XII Det eneste, Gud har forholdt de vilde, er oplysning, »the great lamp of instruction«, men hvis man oplyser de vilde, er de måske ovenikøbet meget bedre mennesker end de hvide: Flere steder i *Robinson Crusoe* spørger forestillingen om »the Noble Savage«⁹¹. Således s. 222 f.eks.: »The savage was now a good Christian, a much better than I.« Hvad oplysningen endvidere består i, får man indblik i s. 223:

»I described to him the country of Europe, and particularly England, which I came from; how we lived, how we worshipped God, how we behaved to one another; and how we traded in ships to all parts of the world.«

Friday er uhyre lærenem:

»'You do great deal much good,' says he, 'you teach wild mans be good sober tame mans...'« (s. 227) XIII

Da det engelske skib ved slutningen af ø-opholdet når frem viser det sig da også, at der er hvide mennesker, der er næsten lige så slemme som de vilde kannibaler, nemlig oprørerne, mytteristerne:

»'O master! you see English mans eat prisoner as well as savage mans.'... 'No, no', says I, 'Friday, I am afraid they will murder them indeed, but you may be sure they will not eat them.'« (s. 250) XIV

Således akcepteres i romanen efterhånden en oprindelig, *naturretslig* frihed og lighed, og problematikken kommer mere og mere til at dreje sig om de indskrænkninger i denne naturlige frihed og lighed, som opbygningen af samfundet, civiliseringen af øen fører med sig. Det bliver til et spørgsmål om den statslige organisering af øen, om forholdet mellem magthaver og undersåtter. Magthaveren er fra begyndelsen Robinson: Øen er hans ejendom, han har civiliseret den gennem sit arbejde, men denne ejendom deler han forholdsvis hurtigt med de nytilkomne borgere og undersåtter. Hans stilling som magthaver, som »king«, »prince« eller »governour« legitimeres på en anden måde, som samtidig gælder magtens legitimation og nødvendighed overhovedet: Robinson opretter en *samfundskontrakt* med sine undersåtter:

»My island was now peopled, and I thought my selv very rich in subjects; and it was merry reflection which I frequently made, how like a king I looked. First of all, the whole country was my own meer property; so that I had an undoubted right of dominion, 2dly, my people were perfectly subjected: I was absolute lord and lawgiver; they all owed their lives to me, and were ready to lay down their lives, if there had been occasion for it, for me.« (s. 240-1) XV

En *skriftlig* formulering af denne magts principper får »the Spaniard« med til sine kammerater til godkendelse, før de slår sig ned på øen.

Man ser altså, at mens Defoe i *Robinson Crusoe*, hvad værditeori og ejendomsretslegitimation angår, i høj grad hævder principper, der minder om Lockes i *Two Treatises of Civil Government*, så ligger hans fremstilling af grundlaget for selve den statslige magt mere på linje med Hobbess: Magthaverens suverænitet er absolut, og magtens nødvendighed sættes af, at uden den vil individerne enten bogstavelig talt æde hinanden op eller også slå hinanden ihjel gennem forfølgelsen af deres partikulære interesser. Hvor der hos Locke i naturtilstanden hersker fred og ro og lighed, fordi hvert menneske har naturens lov indbygget i sig som fornuft, og samfundskontrakten derfor indgås af praktiske grunde, hersker der hos Hobbess og i *Robinson Crusoe* bellum omnium in omnes:

»Det er således åbenlyst, at sålænge menneskeheden lever uden en fælles magt, der indgyder den ærefrygt og rædsel, befinder den sig i den tilstand, man kalder krig; og en sådan form for krig at hvert menneske kæmper mod ethvert andet menneske.«⁹²

En *central* magtinstans er forudsætningen for, at samfundet kan fungere: At dette er det resultat, den politiske filosofi kommer til, kan ikke overraske, vi så jo netop ovenfor, hvilken betydningsfuld rolle staten og dens politik spillede i samtidens økonomiske teori og praksis. I det hele taget er det egentlig kunstigt at drage et skel mellem, hvad der er politisk filosofi, og hvad der er politisk økonomi i perioden: Netop i kraft af statsfunktionernes overordentlige betydning og særlige karakter glider de to ting mere eller mindre over i hinanden. Det er derfor også umiddelbart nødvendigt, når man vil beskæftige sig med disse statsteoretiske og politisk filosofiske problemstillinger, da at sætte dem ind i deres historiske og økonomiske sammenhæng: Det drejer sig

om tidlige teoridannelser om den kapitalistiske stats konstitution og funktioner. Det er i sig selv et resultat af kapitalismens udvikling, at den politiske økonomis og statsfilosofiens veje skilles. Det er nemlig først i og med, at kapitalen virkelig sætter sig som samfundets *nexus rerum*, dets »realsubjekt«, at forestillingen om en objektiv økonomi, om en markedets selvregulerende automatik, som den optræder hos Adam Smith og de klassiske politiske økonomer, kan opstå og derigennem en skelnen mellem, hvad der er lovmæssigheder for *staten* og *samfundet*. Det er derfor noget uhistorisk, når Horkheimer bebrejder Hobbes for »mangelnde Klarheit« på dette punkt og konstaterer, at »stat og samfund... er endnu ikke begrebsligt adskilt.«⁹³ Det peger blot på, at begreberne er i overensstemmelse med virkeligheden. Horkheimers anklage ligger imidlertid blot i forlængelse af en gængs opfattelse af Hobbes som reaktionær, »absolutistisk« tænker i modsætning til Locke som talsmand for det frembrydende borgerskab på linje med Smith. Det er i en vis forstand rigtigt, nemlig forsåvidt både Locke og Smith er mere ideologisk tiltalende end Hobbes, den ene ved at betone muligheden for at kræve den afgivne suverænitæt tilbage, den anden i sin fremhævelse af den automatiske overensstemmelse mellem den enkeltes private initiativer og samfundets samlede rigdom. Men hvad den objektive fremstilling af statens rolle i det kapitalistiske samfund angår, falder de begge to bagom Hobbes. Der er således en dobbelt baggrund dels for Hobbes' tvetydige forholden sig til den engelske borgerkrig, dels for den upopularitet han mødtes med i begge lejre, nemlig på den ene side, at han i sin statsanalyse er forud for sin tid, på den anden side at hans fremstilling af kapitalernes/kapitalisternes ubarmhjertige kamp, som jo netop er det, der nødvendiggør den stærke stat, er helt uforskønnet og består i et mekanisk system, der fungerer helt uafhængigt af individernes/enkeltkapitalisternes gode eller onde vilje. For godt nok er Hobbes's statslære psykologisk begrundet, men i en ganske særegen psykologi, der for det første er ganske ateistisk, nemlig mekanisk-materialistisk begrundet. For det andet er den psykologi, der er udgangspunktet allerede på forhånd bestemt af det samfund, den skal bruges til at forklare:

»For den medfødte stræben hos alle mennesker efter ubegrænset magt over andre er ikke et selvindlysende fysiologisk postulat af samme art som driften efter fortsat bevægelse. Postulatet om alle menneskers iboende ønske om mere og ubegrænset magt kan øjensynligt kun opretholdes i forbindelse med mennesker, der allerede befinder sig i et samfund, som i universel forstand bygger på konkurrence... selvom det accepteres som et fysiologisk postulat, er det eneste, der følger heraf, at alle mennesker *i naturtilstanden* må stå i en fortsat modsætning til hinanden. Der kræves imidlertid en yderligere forudsat antagelse for at påvise, at alle mennekser *indenfor rammerne af et samfund* til stadighed står i et modsætningsforhold til hinanden og således må efterstræbe større magt over andre... Eftersom Hobbes hævder en sådan adfærd som nødvendig hos menneskene i samfundet, må han forudsætte en art samfund, der sørger for tilstedeværelsen af fredelige, ikke-voldelige midler, ved hjælp af hvilke enhver til stadighed kan efterstræbe magt over andre uden at ødelægge samfundet.«⁹⁴

Dette samfund er, hvad Macpherson kalder et »possessive market society«, (»et markedssamfund, der bygger på ejendomsret«), nemlig det kapitalistiske. Det er ud fra dette samfund, at Hobbes hævder den suveræne stats nødvendighed og gør det, så fremstillingen såvel modsvarer realiteten i den fase af kapitalismens udvikling, der er dens baggrund, nemlig oversat til merkantilitetstisk politik⁹⁵, men egentlig også udover denne specifikke baggrund i hævdel- sen af det til enhver kapitalistisk tid gældende behov for enkeltkapitalerne for en magtinstans, der varetager Gesamtkapitalens almene produktionsbe- tingelser, jvf. ovenfor. Netop på dette punkt bryder Hobbes afgørende igen- nem det liberale slør, der udvikles hos Locke og Smith, og som Habermas beskriver således:

»Beherskelse' gennem offentlighed (Die 'Herrschaft' der Öffentlichkeit) er i overensstemmelse med sin egen ide en ordening, hvori beherskelse over- hovedet opløser sig; veritas non auctoritas facit legem (sandheden og ikke magten bestemmer, hvad der er lov).«⁹⁶

Og af samme grund måtte det borgerskab, der begejstredes for Locke og Smith tage afstand fra Hobbes, fordi, som Hartmut Neuendorff skriver,

»Hobbes' deduktion af staten ud fra radikalt individualistiske handlinger formulerer ganske vist princippet for borgerlige stats- og samfundskon- struktioner; men hans konkrete konstruktion af den absolut suveræne stat som formidlingsinstans for de individuelle enkeltdele (Besonderheiten) gør det ekstremt tydeligt, at formidlingen mellem alment og individuelt (Allgemeinem und Besonderem) implicerer en beherskelse (Herrschaft), der sætter betragtelige grænser for individernes udfoldelse... Netop denne på- visning af beherskelsens fortværende eksistens selv under en radikal indivi- dualismes betingelser turde være den afgørende årsag til, at de senere bor- gerlige teoretikere tog så voldsomt afstand fra Hobbes.«⁹⁷

Den Smith'ske liberalisme og den Hobbes'ske »absolutisme« er derfor i virke- ligheden, i følge Neuendorff, tværtimod at være modsætninger komplemen- tære opfattelser.

Det almindelige had imod Hobbes lå Defoe også under for⁹⁸. Der ligger derfor en egen ironisk bekræftelse af styrken i Hobbes' fremstilling, når mag- ten i *Robinson Crusoe* legitimeres så »Hobbistisk«, som den gør. Den samti- dige politiske filosof eller politiske økonom, hvad man nu vil, som det er mest oplysende at kontrastere Defoe og *Robinson Crusoe* med, er imidlertid hver- ken Hobbes eller Locke, men derimod Bernard Mandeville, »en ærlig mand og et lyst hoved«, som Marx siger⁹⁹, hvis *The Fable of the Bees* på én gang i sin måde at konceptualisere den samfundsmæssige problematik på ligger tæt op af Defoe's *Robinson Crusoe* og samtidig kommer frem til konklusioner, der er radikalt forskellige fra Defoes. Ud fra denne opgaves synsvinkel går så- ledes det samme mønster igen hos Mandeville som hos Defoe, nemlig cirklen, hvor de centripetale kræfter truer med at reducere den til et punkt, samtidig med at de centrifugale kræfter truer med at splitte den ad. Men hvor der i *Robinson Crusoe* aldrig kommer udover det uoverskuelige i denne splid, dan- ner den hos Mandeville grundlag for den sortest kritiske og samtidig mest

præcise fremstilling af nogle af det kapitalistiske samfunds modsigelser: »Mandeville satirer udmærker sig ved knap nok at forvrænge realiteten«¹⁰¹, hvilket jo kun bekræfter, at negationen er iboende. Hvor der nemlig i *Robinson Crusoe* rekurreres til en transcendent, metafysisk instans, Gud, når modsigelserne skal forklares (se næste afsnit), forbliver de i *The Fable of the Bees* hele tiden indenfor den samfundsmæssige horisont, og den omfatter i hvert fald lige så mange aspekter, som man kan finde i *Robinson Crusoe*: Økonomi, politisk teori, religion og moral, driftsteori, opdragelse og socialisering, klasse-teori.

Økonomisk opstiller Mandeville således en modsætning mellem »gerrighed« og »ødselhed« for derefter at opløse den på en måde, der kommer ud over alle Robinsons skruper og sætter faderen på plads:

»En overflod af moderate Mennesker, som jeg ved er fjender af yderligheder, vil sige til mig, at Nøjsomhed på lykkelig vis ville kunne erstatte de to Synder, jeg taler om, og at hvis Menneskeheden blot ikke havde en sådan overflod af måder at øde sin Rigdom på, da ville den ikke lade sig friste af så mange afskyelige veje til at sammenskrabe den, men gennem i samme grad at undgå begge yderligheder ville den skabe større Lykke for sig selv og være mindre lastefuld uden Yderlighederne, end den er med dem. Alle de, der argumenterer på en sådan måde, afslører sig selv som bedre Mennesker, end de er Politikere. Nøjsomhed er på samme vis som Ærlighed en ussel og forsulten Dyd, der kun passer sig for små Samfund af gode, fredsomme Mennesker, som er tilfredse med at være fattige for at kunne forblive i fremsommeligheden; men indenfor en stor Nation i røre og bevægelse kan man snart få nok af den. Det er en unyttig, drømmeagtig Dyd, der ikke sætter Hænderne i sving, og derfor nyttesløs i et Land, hvor der handles, hvor der er store Menneskemasser, som på den ene eller den anden måde må sættes i Arbejde. Ødselhed fører tusind Indfald med sig, der kan afholde Folk fra at sidde stille, Indfald, som Nøjsomheden aldrig ville kunne komme i tanke om; og eftersom dette må forbruge en uhyre Rigdom, der kender Gerrigheden så igen utallige tricks til at samle den sammen, tricks, som Nøjsomheden ville holde sig for god til at gøre brug af.«¹⁰²

Hvor Defocs højeste ønske netop er en »idle dream« om at kunne reducere modsætningen til éntydighed, gælder det for Mandeville om at fastholde og udnytte den. Svarende hertil har han da også et langt mere konsekvent forhold til relationen mellem produktion og cirkulation end Defoe. For selvom denne godt nok i et vist omfang anerkender, at »vore manufakturers velstand er grundlaget for al vor omsætning (traffick)«¹⁰³, så er han ikke i stand til konsekvent at tænke dette sammen med det primat, han tillægger handelen. Det fører f.eks. til hans forsvar for høje lønninger. Anderledes hos Mandeville, hvor der ikke er så megen tvivl om, hvordan tingene hænger sammen, og hvad det er for en værdi, der produceres og cirkuleres. Denne værdi skabes af arbejdet:

»Det er umuligt, at et Samfund kan eksistere i længere tid og tillade, at mange af dets Medlemmer lever i lediggang og nyder al den Magelighed og For-

nøjelse, de kan finde på, uden at der samtidig eksisterer store mængder af Folk, som for at opveje denne mangel nedlader sig til det stik modsatte og gennem vane og tålmodighed vænner deres Kroppe til at arbejde for andre, samtidig med at de arbejder for sig selv.«¹⁰⁴

»...for lad blot Guldets og Sølvets Værdi stige eller faldé, ethvert Samfunds Nydelser (Enjoyment) vil altid afhænge af Jordens Frugter og Folkets Arbejde.«¹⁰⁵

»At Købe er at Bytte (Buying is Bartering), og ingen Nation kan købe Varer fra andre, hvis den ikke selv har Varer at købe dem med.«¹⁰⁶

Rigdommen forudsætter fattigdom, og parallelt hermed forudsætter samfundets velfærd dets splittelse i »to Klasser«¹⁰⁷. Rigdommen skabes således ikke gennem afkald og sparsommelighed hos »the superior Class«, men gennem betaling af arbejdskraften til dens værdi, ved at tvinge »the second Class« til at give afkald på alt andet end det mest nødtørftige:

»...den mængde Mønter, der cirkulerer i et Land, bør altid stå i forhold til det antal Hænder, der er beskæftiget; og Arbejdernes Lønninger bør altid afvejes efter prisen på Levnedsmidler. Herudfra lader det sig påvise, at Velstand altid bringes tilveje, hvor Arbejderne er billige, og hvor de Fattige holdes vel i ave; de Fattige bør afholdes fra at sulte ihjel, men ligesåvel bør de ikke modtage noget, der kan spares op... På denne måde er det eneste, der tilskynder dem til tjenstvillighed, deres egne Behov, og disse er det Klogskab til en vis grad at imødekomme, men Vanvid helt at tilfredsstille (Prudence to relieve, but Folly to cure).«¹⁰⁸

Tværtimod at forsøge på at udrydde synder som »Gerrighed« og »Ødselhed« skal man opmuntre dem, dette er meningen med undertitlen til *Fable of the Bees*, »Den Enkeltes Synder er til Fællesskabets Bedste« (Private Vices, Publick Benefits), men der er ikke tale om, at de private interesser automatisk medfører opfyldelsen af den offentlige interesse: Dette forudsætter eksistensen af en stærk stat, »en stærk Leviathan«¹⁰⁹, der kan hindre enkeltinteresserne i direkte at udrydde hinanden. For det første:

»Det er det Offentliges Opgave at opveje Samfundets Mangler og tage hånd om det, der forsømmes mest af private Personer.«¹¹⁰

For det andet gælder det godt nok, at

»alt, hvad der medvirker til private Familiers Velfærd og virkelige Lykke, må have den samme virkning overfor Samfundet som helhed.«¹¹¹

men

»Jeg håber, Læseren er klar over, at jeg ved Samfund forstår en Politisk Institution (a Body Politick), hvor Mennesket enten i kraft af at være blevet kuert af en Stærkere Magt eller gennem Overtalelse er blevet bragt ud af sin Vilde Tilstand, er bleven en Disciplineret Skabning, der kan se sit eget Mål i at Arbejde for andre, og hvor ethvert Medlem af Samfundet under et Overhoved eller en anden Form for Regering er blevet gjort Underdanig i forhold til Helheden, og hvor de alle gennem snedig Manipuleringen (Management) bringes til at Handle som én«¹¹²

Dette »cunning Management« konkretiserer Mandeville i første række som

en række merkantilistiske, men også alment kapitalistiske statsfunktioner, men det virkeligt revolutionerende, han yder på dette punkt, er den teori om moralens opståen og socialiseringsprocessen som tilpasning på baggrund af hans driftslære. Det vender jeg tilbage til nedenfor.

En væsentlig grund til begrænsningerne i Defoes måder at stille modsætningerne op på og i det hele taget for den form, de antager hos ham og i *Robinson Crusoe* er ideologisk, nemlig den rolle religionen spiller. Jeg vil derfor i det næste afsnit beskæftige mig med denne rolle i *Robinson Crusoe* og med puritanismens socialhistoriske baggrund.

5. Robinson Crusoe og puritanismen. Max Weber

Max Weber¹¹³ opstiller tre elementer som fundamentale i puritanistisk religiøs ideologi: 1) *Prædestinationen*, 2) *Kaldelsen*, 3) *Askesen* og forsøger at definere på hvilken måde disse elementer adskiller sig fra tilsvarende komponenter i andre former for religiøs tænkning. Prædestinationslæren hænger sammen med syndefaldstanken: Igennem syndefaldet bliver menneskets vilje ond, den er afledt af menneskets syndige natur og er derfor ikke i stand til at lede mennesket i dets færd på jorden. Den ledende instans for denne færd bliver da transcendent, den ligger uden for mennesket og uden for den denesidige, immanente verden i Guds vilje, som forud for ethvert liv har fastsat, hvad der skal være dette livs skæbne, om det er bundet til frelse eller fortabelse. På dette punkt adskiller den calviniske puritanisme sig afgørende fra såvel den katolske syndsforestilling, hvor synden kan afbødes gennem skrifte eller aflad, som fra den lutheransk-protestantiske forestilling om nåden, der som følge af anger eller tilfældighed på ethvert tidspunkt kan gribe afgørende ind i ethvert menneskes liv og ændre dets retning henimod frelsen. En central forestilling i denne prædestinationslære, i hvert fald i dens tidlige, konsekvente form (hos Calvin f.eks.), er ideen om den *fuldstændige* sondring mellem det transcendentale og det immanente. Guden er en *Deus Absconditus*, en skjult gud, hvis vilje aldrig giver sig til kende i jordelivet, men blot hviler over dette som en trussel og forvisning om den endelig bestemmelse og dom. En tilsvarende forestilling ligger til grund for den franske jansenisme (og er udførligt behandlet af Goldmann i *Le dieu caché*¹¹⁴ med udgangspunkt i Racine og Pascal), men der er en grundlæggende forskel mellem de måder, hvorpå jansenisten og puritaneren forholder sig til forvisningen om den endelige bestemmelse. I begge tilfælde er der tale om et regnskab, der skal gøres op mellem Gud og den enkelte, men hvor jansenismen i og for sig går længst i sin absolutisme og ophæver enhver moral, idet den enkeltes isolation fører til et krav om hans absolutte afsondring fra »le monde« og således ikke kan opstille leveregler for hans gebærden sig i denne, altså pålægger ham absolut *passivitet* (jvf. Pascals fragment 139 om fortvivlelse og adspredelse¹¹⁵),

pålægger puritanismen det underkastede menneske en *handlingsmoral*. Dette er et paradoks, for hvordan kan den absolutte prædestination og afsondring af menneskelivet fra Gud forliges med en moral, med en forestilling om visse handlingers væren mere værd end andre? Bevægelsen væk fra absolutheden i det calvinske dogme tager sit udgangspunkt i dette paradoks, begyndende med en opfattelse af at selve *livlen*, den religiøse krise, der spiller en så fremtrædende rolle i såvel jansenistisk som lutheransk tankegang, er en følge af prædestination til fortabelse. Weber fremstiller paradoksens løsning på følgende måde:

»På den ene side gør man det simpelthen til en pligt at *anse* sig for udvalgt og afvise enhver tvivl som djævlens anfægtelse, eftersom manglende vished jo er en følge af utilstrækkelig tro, altså utilstrækkelig virkning af nåden... på den anden side indskræpes *utrætteligt kaldsarbejde* som et fremragende middel til at *opnå* denne vished.«¹¹⁶

I den senere puritanistiske tænkning afsvækkes da også forestillingen om Guds absolutte skjulthed, »Guds finger«, transcendensen, giver sig til kende i det immanente jordeliv som »tegn« og varsler, der tilkendegiver for den enkelte, om han er udvalgt eller fortabt. Det centrale for Weber i denne forbindelse er den udformning, prædestinationslæren får for læren om *kaldelsen*, at den puritanistiske kaldelse bliver en »effectual calling«, der retter sig mod og kommer til udtryk i ydre, verdslig aktivitet. Puritanismen bliver således for Weber i eminent forstand en *etik*, der aktivt strukturerer menneskets adfærd i det verdslige liv: Prædestinationen viser sig som kaldelse, den enkeltes begavethed med nåde kommer til udtryk i hans dennesidige skæbne. Jo bedre det går den enkelte i samfundslivet, jo mere kan han være sikker på sin frelse. Dette er den ene side af det forhold, der for Weber at se kobler puritanismen sammen med »det kapitalistiske borgerskab«. Den anden side udgøres af den puritanistiske *askeselære*. For nok skal puritanisten stræbe efter verdslig succes, men han må ikke gøre det for sin egen skyld, det skal ske som udtryk for opfyldelsen af en pligt. I Webers formulering, der er styret af hans egen tolkning af doktrinen, får etikken et rationelt, forretningsmæssigt præg, hvor den verdslige succes, der tilfalder den enkelte, i sidste instans er Guds ejendom. Den benådede puritaner akkumulerer ikke rigdom for sin egen eller rigdommens skyld, men til Guds ære; selve den verdslige bestræbelse, akkumulationen af rigdom, tjener et transcendentalt formål, som strengt må holdes adskilt fra den enkeltes egen behov og driftsmæssige målsætninger. I følge Weber indebærer dette konsekvenser på to sammenhængende planer. For det første en samfundsmæssig konsekvens, idet selve det økonomiske, samfundsmæssige liv får en objektiv, rationel karakter; rigdomsefterstræbelsen tilrettelægges efter »ikke-subjektive«, rationelle mønstre under anvendelse af empirisk-videnskabelige principper. For det andet en psykologisk konsekvens, idet den psykiske struktur indrettes efter de samme rationelle principper som samfundslivet: Fornuften tillægges absolut primat overfor »affekterne«, askesen i det samfundsmæssige liv vendes indad. På samme måde som rigdomsefterstræbelsen for dens egen eller den stræbendes egen skyld fortrænges til fordel for

en absolut transcendent instans, fortrænges drifternes behov til fordel for den abstrakte karakterstyrke og fornuftens krav. Weber siger om askesen:

»...tilintetgørelsen af den driftsbestemte livsnydelses frimodighed var dens mest påtrængende opgave; at bringe *orden* i tilhængernes livsførelse var dens vigtigste middel.«¹⁷

Denne rigide driftsorganisation tenderer til at slå over i hysteri¹⁸, og i følge Weber betegner de *anti-autoritære tendenser* i en vis del af den puritanistiske bevægelse et parallelt »overslag«. Er den »normale« puritanisme nemlig i overensstemmelse med, ja, udviklende sig i takt med den borgerlige stats autoritet, betegner den anti-autoritære puritanisme som f.eks. de radikalt »independentiske« retninger i det 17. århundrede (altså levers og diggers i England f.eks.), som anfægter den borgerlige statsmagts autoritet, en »overstyret« puritanisme »af halvt kommunistisk karakter«¹⁹, mens den »normale«, »rationelle« puritanisme kun er antiautoritær, så længe dens opgør med den monarkisk-feudale statsmagt pågår²⁰.

Ser vi på den religiøsitet og det Guds-billede, der optræder i *Robinson Crusoe*, er det ikke vanskeligt at få øje på deres puritanistiske karakter. Robinsons prædestination, »I that was born to be my own destroyer« (s. 60) IV, viser sig om og om igen for ham som *tegn*, som »the hand of God« (»Guds Haand«) (s. 103), »a visible hand of Heaven against me« (»Himlens Haand mod mig«) (s. 38), som drømme (s. 102) eller som naturkatastrofer (jordskælv s. 96). Guden viser sig ikke direkte og viser ingen nåde: »Providence... resolved to leave me entirely without excuse« (»Forsynet besluttede... at lade mig stå ganske blottet for Undskyldning«) (s. 33): Når Robinson frelses fra forliset og redder sig i land på øen, er det fordi han er forudbestemt til noget andet, nemlig til den udvikling, han undergår på øen. Dette er resultatet af det regnskab, den »enumeratio«, han opstiller s. 83 ff. efter redningen over »Evil« and »Good«, der gives ingen situation i livet, der er så håbløs, at det ikke kan betale sig at tage fat. Således fungerer straffen for Robinson beständig som hjælp til at finde tilbage til det, der er hans bestemmelse, hans *kald*, og som han forbrøder sig imod ved at forlade sit hjem og undlade at følge sin faders råd. Disse faderlige råd betoner så igen *asketiske* træk, »temperance, moderation, quietness« osv. Romanens ironi ligger imidlertid, jvf. ovenfor, i, at Robinson snarere profiterer i kraft af sine synder end i kraft af sine dyder. Godt nok fungerer ø-opholdet som en genopdragelse af ham, men det egentlige udbytte han har af det, udspringer af den merværdi, hans plantage i Brasilien, som blev erhvervet på et af de tidligere »vilde« toget, har afkastet og af det guld, »O drug!«, som han netop i kraft af sin ambivalens var snedig nok til at gemme, da han fandt det på øen.

Man kan altså sige, at romanens forhold til den puritanistiske ideologi, der er på spil i den, er tvetydigt, og endvidere at denne tvetydighed afslører noget generelt om den rolle, den puritanistiske ideologi spiller i samtiden, nemlig at det ikke blot forholder sig sådan, at puritanismen afspejler og støtter en jævnt forløbende akkumulation af rigdom hos et sparsommeligt borgerskab. Dette er i grunden Webers pointe, og synspunktet går igen flere steder. Således hos Kofler:

»Manufakturborgerskabet udgør den egentlige klassemæssige kerne i den independentiske bevægelse, det manufakturborgerskab, som endnu befinder sig i det stadium af akkumulation gennem afkald, hvorved manufaktur udvikles.«¹²¹

Denne sparsommelighed sættes i et temmeligt absurd skær af forløbet af Robinsons skæbne. På den anden side drager romanen ikke den fulde konsekvens af sin afsløring. Dens konklusion er, at der er to måder at nå til rigdommen og lykken på: En sikker og langsommelig gennem mådehold og forsigtighed og en usikker, men hurtig gennem en satsen på handelens muligheder. Den første fremstilles som den moralsk og religiøst forsvarlige, den sidste som den reelt gevinstbringende, men der bygges ikke bro imellem dem: Robinson, som er fanget i konflikten mellem de to veje, forbliver splittet, hele hans udvikling er ensbetydende med denne konflikts mangel på udvikling. Han er fanget mellem ideologi og virkelighed.

For at forstå denne konflikt er det nødvendigt at se på, hvilken reel rolle den puritanske askese-moral spiller som ideologi i denne anticiperende kapitalistiske fase. Hvad dette problem angår, kan man ikke hente meget hjælp hos Max Weber, for hvem sammenhængen opløser sig i et uløseligt problem: Er puritanismen et resultat af kapitalakkumulationen, eller er kapitalakkumulationen et resultat af puritanismen? Dette kan vi mennesker indtil videre ikke vide noget om, for det kan

»ikke være meningen i stedet for en ensidigt 'materialistisk' kultur- og historiefortolkning at sætte én, der er lige så ensidigt 'spiritualistisk'. *Begge er lige mulige...*«¹²²

Der er for Weber ingen tvivl om, at den oprindelige akkumulation må have bestået i, at nogle mennesker engang sparede deres penge op i stedet for at spise dem, og at puritanismen var uløseligt forbundet med denne proces. Denne og lignende opfattelser har jeg været inde på ovenfor: De forklarer ikke noget virkeligt om kapitalismens tidlige udvikling eller om den »oprindelige« akkumulation. Hvis man skal forstå puritanismen som ideologi i forbindelse med kapitalismens opkomst, må det blive på den ene side som en *massemoral*, hvis fornemste opgave var at få de frisatte proletarer til at internalisere de afkald som »nødvendige«, der blev dem påtvunget af den virkelige »oprindelige« akkumulation, og på den anden side i forbindelse med, og her har Weber været i nærheden af noget reelt, en bestemt form for kapitalistisk rationalitet, der udspringer af selve den kapitalistiske produktionsproces' dobbeltkarakter, nemlig som arbejdsproces og værdiøgningsproces. Den deus absconditus, som såvel proletariatet som mest tydeligt manufakturborgerskabet er afhængige af, er det opkommende kapitalforhold: Proletariatet i den forstand, at de er afhængige af kapitalen med henblik på at få lov at arbejde og dermed overleve, borgerskabet i den forstand at det er afhængigt af det marked, der er i færd med at stabilisere sig, og dermed også er nødt til at være asketisk i den forstand, at det for at klare sig i konkurrencen må producere varerne så billigt som muligt. I den henseende har puritanismen noget at sige enhver:

»For borgerskabet er calvinismen godt nok et instrument til tugtelse af mas-

serne (Massendomestikation), men samtidig en vej til dets skabelse af en egen selvforståelse (Selbstgestaltung).«¹²³

Netop derfor får puritanismen også et demokratisk præg: Den gælder for alle. Hvad den som ideologi skjuler er, at den ikke gælder på samme måde for alle. I manufakturet, hvor den organiske sammensætning af kapitalen og produktivkraften er lav, må kapitalistens besparelser i væsentligst grad bestå i en udvidelse af arbejdsdagen eller i en betaling af arbejdskraften under dens værdi: Dette er betingelserne under den absolutte merværdiproduktion. Kapitalistens besparelser bliver således umiddelbart identiske med lønarbejdernes: Deres arbejdsomhed og asketiske sparsommelighed er kilden til hans merværdi og derigennem til hans øgede konkurrencemuligheder på markedet. Arbejderen må spare ved at begrænse sin individuelle konsumtion, kapitalisten ved at begrænse sine »produktionsomkostninger«: Dette er kernen i den asketiske *massemoral*.

Den ugudelige Mandeville, der ellers kom fra en pæn huguenottisk, altså calvinistisk familie, tillader sig gang på gang at spolere dette skin af almengylidighed og angribe den gode moral og gudsfrygt. Sådanne fænomener forstår han netop i sammenhæng med de »two Classes«, der udgør grundstammen i ethvert civiliseret samfund. For ham er religionen

»...intet værd uden som et middel til at indgyde de primitive og stupide masser ærefrygt og rædsel og til at fornøje dem.«¹²⁴

Mandeville begynder med at reducere religiøse doktriner til moralske fordringer for derefter at forklare disse ud fra den »Self-denial« (»Selvfornægtelse«), der er en forudsætning for enhver socialiserings- og civiliseringsproces:

»Derfor har den væsentligste opgave for Lovgivere og andre kloge Mænd, som har arbejdet for at etablere og opretholde Samfundet, været, at få de Folk, som de skulle regere, til at tro, at det var til større nytte og glæde for enhver at beherske sine Lyster (Appetites) end at hengive sig til dem, og at det var meget bedre at forfølge den Fælles (Publick) interesse end det, der for enhver måtte tage sig ud som hans private interesse.«¹²⁵

Men efterhånden som samfundet udvikler sig, og »private vices« i stadig højere grad bliver ensbetydende med »public benefits«, bliver moral og religion mere og mere noget, det er nødvendigt for de fattige lønarbejdere at tro på, mens det er tilstrækkeligt for »en Gentleman« at iagttage »gode manerer«. Denne »behøver ikke beherske sine Lidenskaber (Passions), det er nok, at han skjuler dem. Dyden kræver af os, at vi skal underkue vore Lyster (Appetites), men den gode Opdragelse kræver blot, at vi skjuler dem.«¹²⁶ Men denne indsigt er det nødvendigt at forholde de fattige, for »Viden både forstærker og mangfoldiggør vore Ønsker, og jo færre ting et Menneske ønsker sig, jo lettere kan hans Behov tilfredsstilles«, og dette er af betydning for så vidt som »i et Frit Land, hvor det ikke er tilladt at holde Slaver, består den sikreste Rigdom i mængden af Arbejdsomme Fattige.«¹²⁷

Var Hobbes forhadet i sin samtid, så var Mandeville det i endnu højere grad. Og han er det endnu i gode borgerkredse. Det hedder f.eks. i en vesttysk doktordisputats om ham fra 1960:

»Denne glemte huguenot er tilhænger af og forkynnder naturalismen, en verdensanskuelse, der i vore dage såvel som tidligere udfolder sine ødelæggende kræfter, og som på det politiske område mest radikalt repræsenteres af den moderne Sovjet-stat... Dette to-klasse-system er en hån mod menneskets værdighed... Folkefællesskabets opspaltning i to fjendtlige klasser er den uomgælige konsekvens af en indstilling, der fornægter den sædelige orden og foragter den.«¹²⁸

Defoes fremstilling i *Robinson Crusoe*, er ikke en, »die die sittliche Ordnung leugnet und verachtet«; den har endog haft en stor funktion som netop opdragelsesroman, især i beskårne og tilpassede omredigeringer. Alligevel har den et tvetydigt forhold til det, den hævder er sande religiøse og moralske principper. Også på dette plan er Robinson fanget i spændingsfeltet mellem modsatrettede kræfter.

6. Kapital og videnskab. Robinson Crusoes naturbehersekelse

Øen som centrum for havet omkring den er selvfølgelig det billede i *Robinson Crusoe*, der mest umiddelbart giver anledning til at fremstille dens »grundstruktur« som en dialektik mellem centrifugale og centripetale kræfter. I en central episode undersøger Robinson således sine objektive muligheder for ved egen hjælp at forlade øen. Han laver sig en båd, »being eager to view the circumference of my little kingdom«, men opdager snart at hans fangenskab på øen også opretholdes af strømmene i havet. Han er ikke i stand til at beherske naturen, men er underlagt dens blinde magt. Det eneste alternativ til fangenskab på øen synes at være at blive opslugt af havet:

»In my viewing the sea from that hill where I stood, I perceived a strong, and indeed a most furious current, which run to the east, and even came close to the point; and I took the more notice of it, because I saw there might be some danger; that when I came into it, I might carry'd out to sea by the strength of it, and not be able to make the island again; and indeed, had I not gotten first up upon this hill, I believe it would have been so; for there was the same current on the other side of the island, only that it set off at a farther distance; and I saw there was a strong eddy under the shore; so I had nothing to do but to get in out of the first current, and I should presently be in an eddy.« (s. 148) XVI

Alligevel begiver Robinson sig i sit vovemod ud på havet i båden og bliver, som han kunne have forudset, opfanget af den centrifugale strøm og føres afsted ud på (the vast ocean, where, to be sure, there was no shore, no main land or island, for a thousand leagues at least« (s. 149) XVII. Men i sin fortvivelse løber han alligevel pludselig ind i en modsatrettet strøm:

»...presently I found to the east, at about half a mile, a breach of the sea upon some rocks; these rocks I found caused the current to part again, and as the main stress of it ran away more southerly, leaving the rocks to the north-east, so the other returned by the repulse of the rocks, and made a strong eddy, which run back again to the north-west, with a very sharp stream.« (s. 150) XVIII

Den anden strøm fører ham tilbage mod øen igen, og han opdager, at der *imellem de to strømme* er smult vande, der gør det muligt for ham at komme helt i land igen:

»...I found that being between the two great currents, viz. that on the south side which had hurried me away, and that on the north which lay about a league on the other side; I say, between these two, in the wake of the island, I found the water at least still and running no way, and having still a breeze of wind fair for me, I kept on steering directly for the island, tho' not making such fresh way as I did before.« (s. 150) XIX

Efter denne oplevelse er Robinson ganske udtømt, »quite spent with the labour and fatigue of the voyage« (s. 151), og opgiver for en tid sine syndige tanker om at forlade øen: »I had now had enough of rambling to sea for some time« (s. 152), men ikke for ret længe. Han har imidlertid lært af sin oplevelse og går næste gang anderledes til værks. Han anlægger nemlig nu den samme rationelle tilgang overfor havet, som han tidligere igennem sin kalender havde brugt overfor jorden. Hvor han nemlig ud fra sin kalender kunne slutte sig til årstidernes skiften og derigennem rationelt tilrettelægge sin produktion af agrarprodukter, kan han nu ud fra empiriske iagttagelser slutte sig til en teori om ebbe og flods skiften, der sætter ham i stand til at beherske havet og kontrollere sin sejlads:

»This observation convinced me that I had nothing to do but to observe the ebbing and the flowing of the tide, and I might very easily bring my boat about the island again.« (s. 159) XX

Imidlertid føler han sig ikke sikker nok på denne metode til at turde udnytte den i et forsøg på at slippe endegyldigt bort fra øen:

»...but when I began to think of putting it into practice, I had such a terror upon my spirit at the remembrance of the danger I had been in, that I could not think of it again with any patience.« (s. 159 f.) XXI

Det kan måske synes trivielt at gøre så meget ud af denne episode, men denne overlegenhed i Robinsons udnyttelse af sin fornuft og dens samtidige underlegenhed overfor naturkræfterne tematiseres hele romanen igennem. Denne særlige rationalitet er således et af de karakteristika, der distingverer Robinson fra Friday. Ligesom Friday nemlig ikke kan forstå, hvad djævelen er (s. 219), kan han heller ikke lære at forstå et kompas' indretning og brug:

»...he became an expert sailor, except that to the compass, I could make him understand very little of that.« (s. 229 f.) XXII

Den historiske baggrund for dette temas centrale placering i *Robinson Crusoe* må søges i sammenhængen mellem kapitalismens og naturvidenskabernes udvikling. At få en vis klarhed over dette forhold har endvidere betydning for

forståelsen af det, der skal gives en oversigt over i næste afsnit, nemlig Robinsons beherskelse af sin *indre* natur og den fornuft, der er herskeren dér. Forsøgene på at forklare denne sammenhæng mellem videnskab og kapital er af forskellig karakter. Weber ser som sagt formidlingen i den puritanistiske rationalitet, og i forlængelse heraf skriver Franz Borkenau:

»Således bliver calvinismen til en forkynder af nøgtern realisme, af en fra empirien udgående systematisering af delområder og en given afkald på ethvert enhedsligt, rationalt verdensbillede.«¹²⁹

Men bortset fra denne »puritanistiske« forklaring kan man skematisk opdele forklaringsforsøgene i to grupper, der svarer til de to sider af den kapitalistiske produktionsproces: Nemlig én, der tager udgangspunkt i *arbejdsprocessens* udvikling, og én, der tager udgangspunkt i *værdiøgningsprocessens* udvikling. Som repræsentanter for den første forklaringsmåde kan man nævne Henryk Grossmann og Boris Hessen. For Grossmann ligger problemet i

»...at opspore de konkrete sammenhænge mellem de forskellige delområder i det materielle, samfundsmæssige liv og de enkelte videnskaber.«¹³⁰

For ham hænger udviklingen af videnskaben således sammen med anvendelsen af maskiner i arbejdsprocessen. Det er således den nøgne kendsgerning, at maskinerne optræder, der fører videnskaben med sig. Grossmann lægger derfor dens opkomst betydeligt længere tilbage tidsmæssigt end Borkenau, nemlig til det 14. og 15. århundrede:

»I virkeligheden er begrebet mekanisk arbejde allerede *Leonardo* velkendt i slutningen af det 15. århundrede, og han udvikler det ud fra betragtelsen af maskinelle ydelser, sådan som de begynder at erstatte menneskelige arbejdsydelser.«¹³¹

Men netop manufakturet, hvorfra Borkenau mener, den kapitalistiske revolution udgår, sætter grænser for udviklingen af maskineriet og dermed videnskaben; manufakturet udelukker maskiner i større omfang:

»Men netop på grund af det menneskelige arbejdes nævnte subjektive, ikke-formige karakter kunne det ikke - hvor fremskreden arbejdsdelingen end var - tjene som grundlag for den videnskabelige analyse; anledningen til den teoretiske mekanik gaves derfor heller ikke af det menneskelige arbejde, men derimod af de tinglige arbejdsmidler, af maskinen, dvs. kun i det omfang som den snævre, subjektive skranke, som det menneskelige arbejde sætter, blev overvundet! Indenfor manufakturet må 'arbejdsprocessen tilpasses arbejderen'.«¹³²

Det består således ingen væsentlig sammenhæng for Grossmann mellem manufakturet og videnskabens udvikling.

Boris Hessen betragter på samme måde som Grossmann naturvidenskabens udvikling i sammenhæng med maskinernes udvikling og lægger derfor også den grundlæggende mekaniske videnskabs opkomst tilbage til det 14. og 15. århundrede, hvor han specielt ser den i sammenhæng med udviklingen af minedrift, der isoleret betragtet er en af de første virksomheder, der organiseres kapitalistisk med anvendelse af lønarbejde og samtidig i kraft af sin natur fordrer et stort anlæg af fix kapital: Af maskiner:

»Bortset fra de store krav, som mineindustrien og metalforarbejdningen på denne tid stillede til kemien, lå altså hele summen af de naturvidenskabelige opgaver, der skulle løses, indenfor mekanikkens område.«¹³³

Mens hovedvægten hos Grossmann og Hessen altså ligger på videnskabens sammenhæng med udviklingen af den materielle arbejdsproces, antyder de dog samtidig begge en forbindelse mellem videnskaberne metodik og en særlig rationalitet, der udvikles i sammenhæng med værdiøgningsprocessen. Således fremhæver Grossmann, at indførelsen af maskinerne forudsætter en opfattelse af abstrakt menneskeligt arbejde:

»For den praktiske opgave at formindske det menneskelige arbejde ved anvendelsen af maskinelt arbejde forudsætter en sammenligning af de to arbejdsarter, forudsætter deres reduktion til et alment mekanisk arbejdsbegreb, såvel som kvantificeringen af den ydede arbejdsmængde.«¹³⁴

Og Hessen peger på Newtons samtidige arbejde med fysiske og monetære problemstillinger¹³⁵. Denne sidste side af sagen, nemlig opfattelsen af en sammenhæng mellem den abstrakte bytteværdi og den abstrakte videnskabelige fornuft, gøres til en hovedpointe hos Alfred Sohn-Rethel¹³⁶, der dog opfatter forholdet så énsidigt, at han tvinges til at lægge denne rene fornufts opkomst tilbage til den periode, hvor de første penge som »factum brutum« optræder, nemlig omkring 600 f.K., hvorved enhver historisk betydningsfuld differentiering falder under bordet.

Naturvidenskaberne og den abstrakte videnskabelig fornufts opkomst må imidlertid ses i forbindelse med netop den kapitalistiske produktionsproces' karakter af enhed af arbejdsproces og værdiøgningsproces¹³⁷. Således er det godt nok karakteristisk for det tidlige manufaktur, der efterhånden afløser forlagssystemet, at arbejdsprocessen endnu er håndværksmæssigt organiseret, mens de begrænsede mængder af produktionsmidler, der anvendes, ejes af kapitalisten. Det centrale er imidlertid, at arbejdet splittes op i delprocesser, og at denne arbejdsdeling resulterer i en større produktmasse end summen af, hvad de enkelte arbejdere hver for sig kunne have produceret. Men i denne arbejdsdeling og dens tilrettelæggelse er tendensen allerede givet til en indordning af arbejdsprocessen efter værdiøgningsprocessen: Arbejdsdelingen øger merværdiraten. Selvom subsumtionen under kapitalen kun er formel, er tendensen givet til at erstatte de simple arbejdsfunktioner med maskiner og dermed til relativ merværdiproduktion og arbejdets reelle subsumtion under kapitalen. I og med at produktionens mål bliver en værdi, der realiseres på et marked, er tendensen også givet til tilrettelæggelsen af produktionen efter abstrakte værdiprincipper. Dermed er grundlaget også skabt for adskillelsen mellem håndens og åndens arbejde¹³⁸.

7. Karakteranalyse og seksualøkonomi. Robinsons beherskelse af sin indre natur

I tredje bind af Robinson-trilogien hedder det:

»...det synes mig, som om livet i almindelighed ikke er andet eller ikke burde være andet end handlen i universel ensomhed. Alting drejer rundt i vor bevidsthed drevet af utallige cirkelformede bevægelser, der alle har deres centrum i os selv.«¹³⁹

Dermed er vi fremme ved det sidste plan i gennemgangen, hvor spillet mellem de centripetale og centrifugale kræfter optræder, nemlig i forholdet mellem Robinsons »reason« og hans »passions« og »inclinations«, dvs. mellem hans jeg og hans drifter. For *Robinson Crusoe* er ikke mindst en socialpsykologisk roman i den forstand, at den skildrer udviklingen af en ganske bestemt karaktertype og en ganske bestemt socialiseringsproces. Det er ikke mindst dette, der har gjort romanen så betydningsfuld som opdragelsesroman og gjort, at den har kunne danne basis for J. H. Campes moraliserende bearbejdelse (1779), børnebogen og tilpasningsbefordrerens over alle.

At romanen handler om socialisering og karakterdannelse vil sige, at den fremstiller en socialt bestemt form for driftsorganisation igennem internaliseringen af et socialt og historisk bestemt realitetsprincip og derigennem opbyggelsen af et jeg med ganske bestemte karakteregenskaber. Det er således karakteristisk, at den grundlæggende spænding i romanen kommer til udtryk som en konflikt mellem hovedpersonen og hans fader, som en konflikt mellem at inkorporere faderen og de sociale egenskaber, han repræsenterer, som jeg-ideal i over-jeg'et, og at selvstændiggøre og afgrænse sig overfor faderen og hans betydning gennem oprør, gennem skabelsen af et spændingsforhold mellem jeg og over-jeg. Romanens udgangssituation er *ødipal*: Faderen repræsenterer det, Robinsons individualitet vender sig imod, Robinson søger støtte hos moderen, men afvises, og drager ud i verden på egen hånd (ss. 27-32). Det specifikke ved det forløb Robinsons karakterudvikling får er imidlertid, at denne konflikt aldrig fuldgældigt ophæves, den fortrænges, men vedbliver at vende tilbage som problem. Fortrængningsproceduren tematiseres da også tidligt i romanen, idet jeg-udviklingen fremstilles som en *hærtnings*-proces, f.eks. s. 31 hvor Robinson taler om, at hans samvittighed »was not yet come to the pitch of hardness to which it has been since.« XXIII. Romanens videre forløb er historien om denne pansring af karakteret. Således er Robinson ikke i stand til at styre sig i en samfundsmæssig eller kollektiv sammenhæng (sammen med sømændene), det er først efter, at han er blevet isoleret på øen, at han gennem hårdt arbejde og afkald kommer i gang med at opbygge sig selv. Ikke bare øen, men også Robinsons indretning af den kan læses som en fremstilling af hans psykiske situation: Selv i isolationen er han omgivet af farer, dels fra omverdenen, dels fra sig selv. Det er derfor nødvendigt for ham på den ene side at *befæste* sit tilflugtssted, på den anden side at opbygge »this government of my temper.«

Denne »befæstning« kan psykologisk kun foregå gennem fortrængning af drifterne, ikke gennem forarbejdning af dem. Der er hele tiden tale om en *befæstelses*-problematik: »I had neither *the lust of the flesh, the lust of the eye, or the pride of life*« (s. 139) XXIV, men denne fortrængning fører to ting med sig. For det første en konstant angst (f.eks. s. 159), for det andet at Robinsons karakterudvikling bliver tvangsmæssig: Han er ikke i stand til at udvikle en genitalkarakter. Hans eneste forhold til kvinder, nemlig hans ægteskab, beskrives på tre linjer og optræder ellers ikke:

»...I marry'd, and that not either to my disadvantage or dissatisfaction, and had three children, two sons and one daughter: but my wife dying...« (s. 298) XXV

Ægteskabet betyder blot en blokering af rejselysten¹⁴⁰. Endvidere fører karakterens tvangsmæssige træk med sig, at overståede, men ikke ophævede udviklingstrin vedbliver at dukke op igen som fikseringer¹⁴¹. Fortrængningen er ufuldstændig, de til de tidligere udviklingstrin knyttede partialdrifter underordnes ikke genitalitetens primat. Eric Berne¹⁴² fremhæver Robinsons »oral fixation« ud fra den angst for at blive »opslugt«, der går igennem hele romanen, i forbindelse med havet, i forbindelse med kannibalerne, i forbindelse med huler i jorden osv. Men det er forenklet, at fremstille Robinson som en entydigt »oral karakter«. Der indgår tillige såvel anale som fallisk-narcissistiske elementer i hans karakter. Anale træk kan læses ud af både hans arbejdsmoral, hvis irrationalitet jo ovenikøbet betones (s. 85 f.eks.), af hans rigide regnskabsføring, hans talrige »enumerations«, i det hele taget betoningen af flid og orden. Det er væsentligst på dette plan, at ø-opholdet fungerer som »genopdragelse« af Robinson (se s. 125):

»My condition began now to be, tho' not less miserable as to my way of living, yet much easier to my mind; and by thoughts being directed, by a constant reading the scripture and praying to God, to things of a higher nature, I had a great deal of comfort within, which till now I knew nothing of; also, as my health and strength returned, I bestirred my selv to furnish my self with every thing that I wanted, and make my living as regular as I could.« (s. 111) XXVI

Fallisk-narcissistiske træk optræder flere steder. Den eneste ekstravagance, Robinson tillader sig, er f.eks. et imponerende overskæg. Således hedder det i hans »sketch of my figure«, s. 158 f.:

»I had cut (my beard) pretty short, except what grew on my upper lip, which I had trimmed into a large pair of Mahometan whiskers, such as I had seen worn by some Turks who I saw at Sallee;... of these mustachioes or whiskers I will not say they were long enough to hang my hat upon them; but they were of a length and shape monstrous enough, and such as in England would have passed for frightful.« XXVII

Ligeledes promenerer og anvender Robinson sit *gevær* på en måde, der overskrider det umiddelbart rationelle. F.eks. overfor Friday, der er den »fellow-creature«, han har det nærmeste forhold til: »...if I would have let him, he would have worshipped me and my gun« (s. 214). XXVIII

Men denne *tvangskarakter* er alligevel det, der fremstilles som det »normale«, som det Robinson skal opdrages til. Det er således også på dette punkt, han adskiller sig fra »the naked savages«, som »have no other guide than that of their own abominable and vitiated passions« (s. 177) XXIX. Friday kender da heller ikke til den angst for at blive opslugt, som Robinson ligger under (jvf. episoden med ulvene og bjørnen, s. 288 f., hvor Friday glad siger: »...me eatte him up«).

Hvis man skal forklare denne psykologiske problematik socialhistorisk, er det selvfølgelig nærliggende, som Weber gør det, at se den i sammenhæng med den puritanistiske arbejdsmoral og den karaktertype den opmuntrer/er resultatet af. Men så ender man blot igen med at skulle redegøre for dette ideologiske fænomens baggrund. Der er tale om en dialektik mellem processer, der har deres grund i udviklingen af kapital-forholdet. Realitetsprincippetets hårdhed, der giver anledning til tvangskarakteren, hænger sammen med, at den fundamentale realitet i løbet af dette forholds udvikling godt i en vis forstand bliver rationel, men samtidig transcendent. Realiteten er i sidste instans ensbetydende med produktionen af abstrakt værdi, derigennem får også de krav, den stiller til individet, karakter af på den ene side uomgængelighed, på den anden side uforståelighed. Mere konkret viser dette sig i den ændring privatfamiliens samfundsmæssige rolle undergår fra at være produktionsenhed til at være konsumtionsenhed. Privatfamilien bliver det sted, hvor arbejdskraften reproduceres for at kunne anvendes udenfor familiens grænser¹⁴³. Således bliver også socialiseringsprocessen en privatsag, der foregår isoleret indenfor familiens rammer, der netop er rammer ud mod den realitet, som socialiseringen tager sigte på. Hvis Ødipus-situationen altså i sidste instans udspringer af overjeg'ets autoritære status netop som repræsentant for en realitet, der ligger *udenfor*, og denne grænse mellem indenfor og udenfor i sin specificitet sættes af kapitalforholdets udvikling, så er den ødipale konflikt, der fremstilles i *Robinson Crusoe* historiens første.

Fremstillingen i *Robinson Crusoe* tilslører imidlertid, at der også i denne socialiseringsmyte ligesom i den puritanistiske afkaldsdoktrin ligger et ideologisk moment: Ligesom der er forskel på afkald og afkald er der forskel på, hvor rigid en driftsorganisation, der kræves af forskellige klassers medlemmer. Dette fremhæves derimod i Mandevilles driftsteori. For ham er der ingen tvivl om, at den »stifling of passions«, som samfundet kræver, i første række kræves af lønarbejderne. Det er deres afkald, der danner basis for hele samfundets civilisation of rigdom, for »the Superior Class« eksisterer nødvendigheden af den totale fortrængning ikke, den behøver blot udvikle »good manners« og »conceal its passions«, hvilket betinger en anderledes socialiseringsproces: Den kan udvikle et sundt jeg¹⁴⁴.

8. Afslutning

Med udgangspunkt i fremstillingen af *Robinson Crusoes* baggrunds historiske karakter har jeg forsøgt at redegøre for de af romanens modsigelser, der forekommer mig at være de mest betydningsfulde. Redegørelsen på de enkelte planer har med nødvendighed måttet være skitse-mæssig: Hvert af planerne kunne gøres til genstand for behandlinger af mindst denne artikels samlede omfang. Det centrale for mig har imidlertid været mere at pege på den nødvendige sammenhæng mellem disse planer end at udforske noget enkelt af dem til bunds. Kun i denne sammenhæng mellem flere planer bliver det muligt at nærme sig en forståelse af både *Robinson Crusoe* som særligt, individuelt fænomen og af den samfundsmæssigt-historiske epoke, den indgår i, som en meningsgivende helhed.

17/6 - 1973
Preben Kaarsholm

Noter

1. Walter Benjamin: *Angelus Novus*, Ausgewählte Schriften 2, F.a.M., 1966, s. 456.
2. Marx/Engels: *Werke* (herefter MEW), Berlin 1958 ff., bind 13, s. 9.
3. J. V. Stalin: *Om dialektisk og historisk materialisme*, Kbh., 1972, f.eks. s. 11.
4. N. Poulantzas: *Politisk makt och sociala klasser*, Mölndal, 1968, s. 189, sml. Poulantzas' indlæg *Theorie und Geschichte*, IN: *Kritik der politischen Ökonomie heute. 100 Jahre 'Kapital'*, hrsg. v. A. Schmidt og W. Euchner, F.a.M., 1972, s. 58 ff.
5. MEW 3, s. 27. *Økonomi og Filosofi*, Kbh. 1962, s. 100.
6. MEW 1, s. 515. Sml. Alfred Schmidt: *Über Geschichte und Geschichtsschreibung in der materialistischen Dialektik*, IN: *Folgen einer Theorie*, F.a.M., 1967, s. 110 ff. og Helmut Fleischer: *Marxismus und Geschichte*, F.a.M., 1969, s. 39.
7. Alfred Schmidt: *Zum Verhältnis von Geschichte und Natur im dialektischen Materialismus* (oprindeligt i *Existentialismus und Marxismus*, F.a.M., 1965) rovttryk, Amsterdam u.å., s. 24.
8. »Die der kapitalistischen Produktion vorausgehenden Formen der Vergesellschaftung produzieren und reproduzieren sich zwar in der Zeit und *haben* insofern Geschichte (ganz wie auch die vormenschliche Natur eine ihrem Wesen äusserlich bleibende Geschichte hat), aber *sind* nicht Geschichte, weil ihre subjektiven und objektiven Existenzbedingungen nicht aus dem naturalen Ganzen heraustreten und zu menschlich-geschichtlichen *Produkten* werden.« (Schmidts note).
9. Ibid., s. 21 f. Sml. skellet mellem 'konstruierte' og 'narrative Geschichte' i Schmidts *Geschichte und Struktur*, München 1971, s. 41-47 og videre. Også Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857/8), Berlin, 1953: »Es zeigt sich an diesem Punkt bestimmt, wie die dialektische Darstellung nur richtig ist, wenn sie ihre Grenzen kennt.« (s. 945).
10. *Grundrisse*, ss. 5-31 og 375-413.
11. Brev til V. I. Sassulitsch, 8./3. - 1881, andet udkast, MEW 19, s. 398.
12. Ibid., første udkast, MEW 19, s. 389.
13. Se hertil Gianni Sofri: *Über asiatische Produktionsweise*, F.a.M., 1972, s. 66 ff.
14. *Das Kapital I*, MEW 23, s. 744. Rhodos-oversættelsen, I. 4, s. 1001.

15. *Grundrisse*, s. 411.
16. *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, Of York. Mariner etc.*, London (1719), Penguin ed. 1965 (herefter RC), s. 27.
17. I en artikel i Monthly Review, sept. 1971: *Robinson Crusoe and the Secret of Primitive Accumulation*, ss. 11-36.
18. J. Kuczynski: *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, bind 22: *Darstellung der Lage der Arbeiter in England von 1640 bis 1760*, Berlin 1964, s. 176. Snakken om denne »völlige Übereinstimmung« stammer fra Stalin: *Ökonomische Probleme des Sozialismus in der UdSSR*, Berlin, 1952, s. 51 f., jvf. Kuczynski, op.cit., bind 26: *Zu politökonomischen Ideologie in England und andere Studien*, Berlin 1965, s. 284.
19. Kuczynski, op.cit., bind 26, s. 287. Ligesom i periodiseringsdiskussionen formulerer Kuczynski sig i tolkningen af RC i polemik med Robert Weimann. Weimanns Defoe-bog (*Daniel Defoe*, Halle 1962) har det været mig komplet umuligt at få fat i.
20. I henholdsvis M. E. Novak: *Economics and the Fiction of Defoe*, Berkeley, 1962, ss. 1-66 og Ian Watt: *The Rise of the Novel*, London (1957), 1963, ss. 62-96.
21. »Det drejer sig her ikke om definitioner, som tingene subsumeres under. Det drejer sig om bestemte funktioner, der udtrykkes i bestemte kategorier.« *Das Kapital II*, MEW 24, s. 228. cf. Rhodos II. 1, s. 293.
22. *Grundrisse*, s. 156.
23. RC udkom 1719, men dens handling udspiller sig tidligere: Mellem 1632 (s. 27) og 1694 (s. 298).
24. Ralf Pittelkow har søgt at sammenfatte denne udvikling i artiklen *Oprindelig akkumulation og udvidet reproduktion*, Institut for litteraturvidenskab, Kbh., 1973. Mit eget syn på RC og dens tid har i høj grad udviklet sig gennem diskussioner med Ralf Pittelkow i forbindelse med tilrettelæggelsen af et kursus i »Tekst og samfund« ved Institut for litteraturvidenskab, Kbh. i forårsemesteret 1973 og i dette kursus' forløb.
25. *Grundrisse*, s. 217.
26. *Ibid.*, s. 28.
27. *Das Kapital III*, MEW, s. 337. Rhodos III. 2, s. 424.
28. *Ibid.* i MEW, cf. Rhodos III. 2, s. 425.
29. M. Dobb: *Studies in the Development of Capitalism*, London (1946, 1963), 1972, s. 37 ff. Hertil kontroverserne med udgangspunkt i Dobbs bog mellem Paul M. Sweezy, Maurice Dobb, H. K. Takahashi, Rodney Hilton og Christopher Hill i Science and Society, 1950-53, samlet som særnummer af S & S med titlen *The Transition from Feudalism to Capitalism*, 1967³.
30. *Das Kapital III*, s. 345, Rhodos III. 2, s. 434. Sml. *Grundrisse*, s. 168: »Det er dette, man kalder udenrigshandelens civiliserende virkning. Det afhænger derefter dels af denne virkings intensitet udefra, dels af den grad hvori den indenlandske produktions elementer - arbejdsdeling etc. - allerede er udviklet, om den bytteværdisættende bevægelse angriber produktionen som helhed. I England i det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede f.eks. gør indførslen af nederlandske varer det overskud af uld, som England har at give i bytte, til det væsentligt afgørende. For nu at producere mere uld blev agerland forvandlet til græsgange for får, systemet af bortforpagtede og bortfæstede jordlodder blev brudt op, land blev ryddet (clearing von estates) etc. Landbruget mistede sin karakter af arbejde for brugsværdier, og byttet af overskudsproduktet mistede sin karakter af i sin indre konstruktion betraget at være ligegyldigt overfor arbejdet. Ved et vist punkt blev landbruget selv rent bestemt af cirkulationen og forvandlet til bytteværdisættende produktion. Dermed blev produktionsmåden ikke bare forandret, men alle gamle populations- og produktionsforhold, økonomiske forhold, som svarede til den, blev opløst. Cirkulationen havde altså her som forudsætning en produktion, der kun skabte bytteværdier som overskud; men den slog tilbage i en produktion, som blot og bart fandt sted i forhold til cirkulationen, i en produktion, der sætter bytteværdier som sit udelukkende indhold.«
31. *Das Kapital III*, s. 348 f. Om manufakturert, se *Das Kapital I*, kap. 11 og 12. I Rhodos-overs. III. 2, s. 438 f. og I. 2, ss. 482 ff.

32. Dobb, op.cit., s. 179.
33. C. Hill: *Reformation to Industrial Revolution*, London (1967), 1969, s. 237.
34. Ibid., s. 245 f.
35. F. Borkenau: *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, Paris, 1934, s. 155.
36. H. Grossmann: *Die gesellschaftlichen Grundlagen der mechanistischen Philosophie* (anmeldelse af Borkenaus bog), Zeitschrift für Sozialforschung, IV, 2, Paris 1935, s. 175 f.
37. Ralf Pittelkow, op.cit., s. 44.
38. *Das Kapital I*, s. 742, 743, 744. Rhodos I. 4, ss. 999 ff. Den »støflige« akkumulation i den tidlige engelske kapitalisme behandles udførligt i F. Crouzet (Ed.): *Capital Formation in the Industrial Revolution*. London, 1972.
39. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 130.
40. Ibid., s. 114.
41. *Das Kapital I*, s. 743. Rhodos I. 4, s. 1001.
42. Neue Rheinische Zeitung, april 1850, MEW 7, s. 210.
43. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 164.
44. MEW 7, s. 211.
45. Robert Weimann: *Drama und Wirklichkeit in der Shakespearezeit*, Halle, 1958, s. 54 f., citeret hos Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 154.
46. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 154.
47. Se f.eks. C. Hill: *Intellectual Origins of the English Revolution*, London, 1965, s. 4 ff.
48. C. Hill: *Engelska revolutionen 1640* (London, 1940), IN: Ambjörnson (ed.): *Idé och klass. Texter kring den kommersiella revolutionens England*, Stockholm, 1972, s. 54. Cf. C. Hill: *The Century of Revolution 1603-1714*, London, 1961.
49. Ibid., s. 80 f. og s. 86.
50. *Das Kapital III*, s. 298, cf. Rhodos III. 2, s. 376.
51. Se Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 4 ff. og Dobb, op.cit., s. 42 ff. Endvidere diskussionen i *The Transition from Feudalism to Capitalism*.
52. Leo Kofler: *Zur Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft* (Halle, 1948), Neuwied und Berlin, 1967, s. 326.
53. C. Hill: *Engelska revolutionen 1640*, s. 55.
54. Ibid., s. 72.
55. Ibid., s. 78 f.
56. *Das Kapital I*, s. 750 f. cf. Rhodos I. 4, s. 1010. Dette bekræftes af Kuczynski, op.cit., bind 22, f.eks. s. 23 og s. 216 ff., mens Dobb og Hill betoner, at mange yeomen i det 16. århundrede slog sig op som storbønder og anvendte lønarbejde. Se Dobb, op.cit., s. 125 f. og s. 198 og Hill: *Reformation to Industrial Revolution*, s. 65 ff. I forbindelse med denne problematik står også den skæbne, der overgår the copyholders under borgerkrigen: Deres beskræbelses på juridisk at få anerkendt deres private grundejendomsret afvises. Dette er interessant ikke så meget, fordi copyholders lider nederlag, som fordi det viser, at først i og med kapitalismens udvikling bliver det nødvendigt juridisk éntydigt at fiksere grænserne mellem privatejendom og fælles ejendom. Se Hill: *Engelska revolutionen 1640*, s. 81.
57. Eric Roll: *A History of Economic Thought*, London (1938, 1961), 1966, s. 95.
58. Fænomenet »half-manufacturer, half-merchant« kendes allerede i det 16. århundrede, jvf. Dobb, op.cit., s. 128 og Kuczynski, der som sædvanlig er forud for sin tid: »I det 16. århundrede eksisterer der allerede en massebevægelse af købmænds-producenter og producent-købmænd på landet.« (op.cit., bind 22, s. 24).
59. Roll, op.cit., s. 94 f.
60. Jvf. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 231.
61. Om statens funktioner i almindelighed, se E. Altvater: *Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus*, IN: Probleme des Klassenkampfes, Nr. 3, Berlin, maj 1972, s. 5 ff. og Heide Gerstenberger: *Elemente einer historisch-materialistischen Staatstheorie*, IN: Kritische Justiz, Nr. 2, F.a.M., apr.-jun., 1972, s. 125 ff. Om statens historiske udvikling: H. Gerstenberger: *Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates* IN: Prokla 8/9, 1973, ss. 207 ff.

62. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 137.
63. RC, s. 60. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 210 og Frank H. Ellis' indledning til *Twentieth Century Interpretations of Robinson Crusoe*, ed. Ellis, New Jersey, 1969, s. 6.
64. Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 168.
65. Roll, op.cit., s. 93. Omsvinget i Rolls fremstilling efter 1870 har givet den borgerlig kritik af ham vind i sejlene. Se således M. Blaug (der kan beskrives som en slags økonomistisk ny-kritiker, for hvem det eneste centrale er, at »Ideas have a momentum of their own«): *Economic Theory in Retrospect*, Illinois, 1962, ss. 2-3 og ss. 268-9.
66. H. Gerstenberger, *Elemente...*, s. 137.
67. H. Gerstenberger: *Zur politischen Ökonomie der bürgerlichen Gesellschaft. Die historischen Bedingungen ihrer Konstitution in der USA*, udkommer 1974, i manuskriptet s. 174.
68. Ibid., s. 173.
69. Dobb, op.cit., s. 199. Sml. Marx: *Theorien über den Mehrwert*: »Før fysiokraterne bliver merværdien - dvs. profitten i profitskikkelse - forklaret udelukkende ud fra *hyttet*, ud fra salget af en vare over dens værdi.« MEW 26.1, s.7.
70. Marx, *ibid.*, s. 12.
71. Dobb, op.cit., s. 200. Sml. Roll, op.cit., s. 66 g Kuczynski, op.cit., bind 22, s. 135.
72. Roll, op.cit., s. 65. De merkantilistiske hovedværker er Gerald Malynes: *Consuetudo vel Lex Mercatoria*, London, 1622, Edward Misselden: *Free Trade, or The Meanes to Make Trade Flourish etc.*, London, 1622 og Thomas Mun: *England's Treasure by Forraign Trade* (1630), London 1664.
73. Roll, op.cit., s. 70 f.
74. Citeret hos Roll, op.cit., s. 79.
75. Dobb, op.cit., s. 218.
76. Se Roll, op.cit., s. 104, Marx: *Das Kapital I*, s. 58, Rhodos I. 1, s. 138, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 13, ss. 38-40, *Theorien über den Mehrwert*, MEW 26.1, ss. 330-340.
77. Dobb, op.cit., s. 219, Sml. *Grundrisse*, ss. 305-325.
78. Defoe: *The Compleat English Tradesman*, Part 2, (1727), 1738, s. 22.
79. Ibid., s. 23.
80. *The Complete English Tradesman*, Part 1. (1725), Supplement, 1726, s. 3.
81. Ibid., Part 2, s. 57.
82. Se John Robert Moore: *Daniel Defoe: Citizen of the Modern World*, Chicago, 1958, ss. 295-99.
83. Se Fred Oelssner: *Die Wirtschaftskrisen*, Berlin, 1949, ss. 183-195.
84. Mest centralt efter den store sjælelige krise ovenpå jordskælvet, s. 105 ff., sml. s. 198 f., hvor Robinson reflekterer over sin »original sin«.
85. Om denne navnemagi, se Søren Schou: *Robinson Crusoe*, IN: *Romanproblemer*, udg. H. Hertel, 2. udg., udkommer 1974 i MS, s. 13.
86. Sml. *Das Kapital I*, s. 645, note 75, Rhodos I. 4, s. 870: »Oprindeligt var det filosoffer, der dyrkede politisk økonomi, såsom Hobbes, Locke, Hume, eller forretnings- og statsmænd som Thomas Morus, Temple, Sully, de Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin og teoretisk især, og med størst succes, medicinere som Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay.« Se videre nedenfor.
87. Se *Two Treatises on Civil Government* (1690), London, 1966, Book Two, Ch. V: »Of Property«, ss. 129-141.
88. Part 1, s. 375.
89. Ibid., s. 386.
90. *The Farther Adventures of Robinson Crusoe* (1719), London (Everyman), 1969, f.eks. s. 252, sml. Locke, op.cit., s. 130.
91. Sml. Dryden: *The Conquest of Granada* (1672), Part I,I. 1:
»I am as free as nature first made man,
Ere the base laws of servitude began,

- When wild in woods the noble savage ran.«
 (»Jeg er fri, som naturen først skabte mennesket,
 Før trældommens nedrige love var grundlagt,
 Dengang den ædle vilde løb utæmmet om i skovene.«)
 Tankegangen foregribes i Lord Herbert of Cherburys ide om »natural religion«, se Basil Willey: *The Seventeenth Century Background* (1934), London, 1967, s. 111 ff., særlig s. 121.
92. Hobbes: *Leviathan* (1651), ed. C. B. Macpherson, London, 1968, s. 185.
  93. Max Horkheimer: *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie* (Stuttgart 1930), rovftryk u.å., s. 27.
  94. C. B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford (1962), 1972, s. 45 f.
  95. Se *ibid.*, s. 58.
  96. J. Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied und Berlin (1962), 1969, s. 104.
  97. H. Neuendorff: *Der Begriff des Interesses. Eine Studie zu den Gesellschaftstheorien von Hobbes, Smith und Marx*, F.a.M., 1973, s. 71. Om forholdet mellem Hobbes og Smith, se *ibid.*, s. 73-80. Om Lockes »constitutionalism«, se Macpherson, *op.cit.*, ss. 257-262.
  - Sml. Horkheimer og Adorno: *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam (1947), 1968, s. 110: »Die dunklen Schriftsteller der bürgerlichen Frühzeit, wie Machiavelli, Hobbes, Mandeville, die dem Egoismus des Selbst das Wort redeten, haben eben damit die Gesellschaft als das zerstörende Prinzip erkannt, die Harmonie denunziert, ehe sie von den hellen, den Klassikern, zur offiziellen Doktrin erhoben war.«
  98. I den forstand at han samtykkede. Se M. E. Novak: *Defoe and the Nature of Man*, Oxford, 1963, s. 16.
  99. *Das Kapital* I, s. 643, Rhodos I. 4, s. 868. Sml. *Theorien über den Mehrwert*, MEW 26.1, s. 364: »Blot var Mandeville naturligvis uendelig meget dristigere og ærligere end de filistøse apologeter for det borgerlige samfund.«
  100. B. Mandeville: *The Fable of the Bees* (1714-24), London 1970. En »Part 2« udkom i 1729.
  101. Walter Euchner: *Egoismus und Gemeinwohl. Studien zur Geschichte der bürgerlichen Philosophie*, F.a.M., 1973, s. 101.
  102. Mandeville, *op.cit.*, s. 134 f.
  103. *The Complete English Tradesman*, Part I, s. 387.
  104. Mandevill, *op.cit.*, s. 292 f.
  105. *Ibid.*, s. 212.
  106. *Ibid.*, s. 138 f.
  107. *Ibid.*, s. 83 ff., sml. Euchner, *op.cit.*, s. 108 ff.
  108. *Ibid.*, s. 209 f.
  109. *Ibid.*, s. 197.
  110. *Ibid.*, s. 323.
  111. *Ibid.*, s. 357.
  112. *Ibid.*, s. 350. For at forstå skarpsindigheden i denne statsanalyse kan man jo sammenligne med Keynes og så vurdere fremskridtet. Se *The General Theory of Employment Interest and Money*, London (1936), 1970, ss. 333-371: *Notes on Mercantilism etc.*
  113. *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* (Tübingen, 1920), Kbh., 1972.
  114. Paris, 1959.
  115. *Pascal*, v. Jørgen K. Bukdahl og Asta Fink, Kbh., 1970, s. 117 ff.
  116. Weber, *op.cit.*, s. 67.
  117. *Ibid.*, s. 73.
  118. Se *ibid.*, s. 80.
  119. *Ibid.*
  120. *Ibid.*, s. 103.
  121. Kofler, *op.cit.*, s. 346.
  122. Weber, *op.cit.*, s. 114. Når Weber ikke formulerer sig verbalt-metodisk, men er i gang med praktiske udredninger, er han dog ikke så meget i tvivl om, at virkeligheden er et produkt af ideerne.

123. Borkenau, op.cit., s. 169.
124. Mandeville, op.cit., s. 86.
125. Ibid., s. 81.
126. Ibid., s. 106.
127. Ibid., s. 294.
128. P. Münstermann: *Mandevilles Bienenfabel*, Köln, 1960, s. 1 og s. 83 f., citeret hos Euchner, op.cit., s. 75 og s. 102.
129. Borkenau, op.cit., s. 170.
130. Grossmann, op.cit., s. 165.
131. Ibid., s. 170.
132. Ibid., s. 191.
133. Boris Hessen: *De sociala och ekonomiska förutsättningarna för Newtons 'Principia'*, IN: Ambjörnsson, op.cit., s. 101, sml. G. N. Clark: *Science and Social Welfare in the Age of Newton*, London, 1937.
134. Grossmann, op.cit., s. 202.
135. Hessen, op.cit., s. 113.
136. Se min artikel *George Thomson og antikken. Om nogle livtag med den historiske materialisme* i dette nummer af POETIK.
137. *Das Kapital I*, kap. 5.
138. Ibid., kap. 12.
139. *Serious Reflections during the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe*, London 1720. Citeret hos Søren Schou, op.cit., s. 13.
140. Dette fremstilles mere udførligt i *The Farther Adventures of Robinson Crusoe*, s. 228 ff.
141. Se herom Freud: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1904-5), F.a.M., 1971. Om »pansring« af karakteren, se Reich: *Charakteranalyse*, Berlin, 1933, anden del: *Theorie der Charakterbildung*, og Erich Fromms socialpsykologiske bidrag til *Autorität und Familie*, hrsg. v. Max Horkheimer, Paris, 1936, første bind, s. 86.
142. *The Psychological Structure of Space with Some Remarks on Robinson Crusoe* (1956), IN: *Twentieth Century Interpretations of RC*, s. 94 ff.
143. Sml. Habermas, op.cit., s. 64 ff., Wittfogels bidrag i *Autorität und Familie*, andet bind, s. 516 f. og R. Reiche: *Ist der Ödipuskomplex universell?*, IN: Kursbuch 29, s. 170 ff.
144. Se Mandeville, op.cit., s. 98 ff. Om Defoes og Mandevilles opfattelser af psykisk sundhed og sygelighed, se Klaus Dörner: *Bürger und Irre. Zur Sozialgeschichte und Wissenschaftssoziologie der Psychiatrie*, F.a.M., 1969, ss. 37-46.

Oversættelser

af citaterne fra *Robinson Crusoe*. Oversættelsen er Harriet Oppenhejms (*Robinson Crusoe's Liv og Eventyr*, København 1928).

I) »Min Fader, som var meget gammel, havde givet mig en boglig Uddannelse, saa vidt som Læsning i Hjemmet og i en Skole paa Landet nu i Almindelighed rækker, og bestemt mig for Juraen. Men intet tiltalte mig undtagen Livet til Søs, og min Tilbøjelighed for det Liv drev mig saa stærkt imod min Faders Vilje, ja mod hans Befaling og mod min Moders og vore Venners Bønner og Overtalelser, at der syntes at være noget skæbnesvangert i den Naturens Tilskyndelse, der førte direkte til det Elendighedens Liv, som siden ramte mig.« (s. 21 f.)

II) »Maadehold og Besindighed, Ro, godt Helbred, hyggeligt Selskab.« (s. 23)

III) »Han forklarede mig, at det var Folk, der levede under fortvivlede Forhold, eller ogsaa ærgerrige, meget rige Folk, som drog ud paa Eventyr for at svinge sig endnu højere op ved et farefuldt Liv og gøre sig berømte ved Foretagender, der laa udenfor den almindelige Vej; det var altsammen enten for højt over mig eller for langt under mig; jeg tilhørte Middelstanden, eller hvad man kunde kalde den højere Del af det lavere Lag, som han nu efter lang Erfaring ansaa for den bedste Stand i Verden; i den kunde man lettest finde Lykke, og man var ikke udsat for den Nød og de Trængsler og det Liv i haardt Slid og Lidelse, som de lavere Lag maatte finde sig i, og paa den anden Side ikke plaget af den Stolthed, Luksus, Ærgerrighed og Misundelse, som stemplede de højere Stænder... midt imellem de to Yderligheder, mellem de lave og de høje, og selv den vise Salomon vidste, at den Stand var den lykkeligste, da han bad om hverken at faa Fattigdom eller Rigdom.« (s. 22 f.)

IV) »Men jeg, der var født til at ruinere mig selv...« (s. 69)

V) »...der sad hans Majestæt, Fyrsten og Herren over hele Øen. Jeg havde uindskrænket Magt over alle mine Undersaatter, jeg kunde lade dem hænge, partere, give dem Friheden og tage den tilbage igen, og blandt alle mine Undersaatter fandtes ingen Oprørere... som en Konge...« (s. 204 f.) »...indre Glæde... ved at tænke paa, at alt det var min Ejendom, at jeg ubestrideligt var Konge og Herre over hele dette Land, og havde Ejendomsretten derover; og hvis jeg kunde føre det med mig, kunde jeg have det i Arv og Eje, lige saa fuldt som enhver Godsejer i England.« (s. 145)

VI) »...det Stads... hvad duer det til! Det er ikke noget værd for mig, det er jo knap Umagen værd at tage det op af Jorden; en af Knivene er lige saa meget værd, som hele Dyngen, jeg har jo ingen Brug for det, lad det blive, hvor det er og gaa til Bunds som et Væsen, hvis Liv ikke er værd at redde. Ved nærmere Eftertanke tog jeg det imidlertid med...« (s. 91)

VII) »...dog kom jeg efterhaanden til det Resultat, at jeg ved anvendelse af Arbejde, Flid og Opfindsomhed kunde have lavet mig næsten alt, hvad jeg trængte til, især hvis jeg havde haft Værktøj.« (s. 105) »Men min Tid og Arbejde var kun lidt værd, og var derfor lige saa godt anvendt paa den ene som paa den anden Maade.« (s. 106)

VIII) »Desuden inddelte jeg Øen i Dele, jeg reserverede for mig selv hele Øen som Ejendom, men gav dem hver saadanne Dele af den, som de enedes om...« (s. 379)

IX) »Ved denne overraskende Vending i mine Forhold, fra Købmand til

elendig slave, tabte jeg helt Modet, og nu tænkte jeg på min Faders profetiske Tale, at jeg skulle blive elendig...« (s. 42)

X) »Desuden tilbød han mig 60 spanske Dollars for min Dreng Xury, som jeg var meget ked af at tage imod, ikke fordi jeg var uvillig til at lade Kaptajnen faa ham, men jeg var meget imod at sælge den stakkels Drengs Frihed, naar han saa troligt havde hjulpet mig til at faa min igen. Og da jeg fortalte ham min Grund, indrømmede han, at jeg havde Ret, men foreslog mig den Mellemvej, at han skulde forpligte sig overfor Drengen til at give ham fri om ti Aar, hvis han blev Kristen.« (s. 61)

XI) »...den Afsky, som Naturen indgød mig for disse djævelske Væsner, var saa stor, at jeg var lige saa bange for at se dem som for at se selve Djævelen.« (s. 226)

XII) »...har han dog udstryret dem med samme Evner, den samme Fornuft, de samme Følelser af Hengivenhed og Godhed, den samme Pligtfølelse og samme Had og Vrede over Uret, samme Følelse af Taknemmelighed, Oprigtighed og Troskab og alle Evner til at gøre godt og modtage godt, som han har givet os.« (s. 276)

XIII »Fredag var nu en god Kristen, meget bedre end jeg;« (s. 290) »Jeg beskrev Europa for ham og især England, hvor jeg selv kom fra, hvordan vi levede, hvordan vi tilbad Gud, og hvordan vi var overfor hinanden; og hvordan vi paa vore Skibe drev Handel paa alle Verdensdele.« (s. 291) »'De gøre meget godt,' sagde han, 'De lære vilde Mand være gode tamme Mand;« (s. 297)

XIV) »'Aa, Herre! De ser engelske Mænd æde Fanger ligesom vilde Mænd.' ...'Nej, nej, Fredag,' sagde jeg, 'jeg er i Sandhed bange for, at de vil slaa dem ihjel, men du kan være sikker paa, de vil ikke spise dem.'« (s. 327 f.)

XV) »Min Ø var nu befolket, og jeg selv meget rig paa Undersaatter; og det var en munter Tanke, som ofte faldt mig ind, hvor lig en Konge jeg var. Først og fremmest var hele Landet min Ejendom, saa at jeg utvivlsomt havde Herskerret derover. For det andet var mit Folk mig fuldstændig underdanigt. Jeg var Enevældig Herre og Lovgiver, de skyldte mig alle deres Liv og var rede til at ofre det for mig, hvis der havde været Anledning dertil.« (s. 315 f.)

XVI) »...jeg var ivrig for at se hele Omkredsen af mit lille Kongerige...« (s. 191) »Da jeg stod paa Højen og saa ud over Havet, lagde jeg Mærke til en stærk, ja rasende Strøm, i østlig retning tæt forbi Pynten; og jeg mærkede mig den saa meget mere, som jeg indsaa, at hvis jeg kom ind i den, vilde der være Fare for, at den rev mig med ud til Søs, saa jeg ikke vilde kunne naa ind til Øen igen. Og hvis jeg ikke først var gaaet op paa den høj, tror jeg virkelig, at det vilde være sket; for der var samme Strøm paa den anden Side af Øen, kun begyndte

den der længere ude. Nu saa jeg, at der var en stærk Tværstrøm lige ind under Kysten, saa der var ikke andet at gøre end at slippe ind fra den første Strøm, og saa vilde jeg lidt efter komme ind i Tværstrømmen.« (s. 192)

XVII) »...det store Hav, hvor der hverken var Kyst, Fastland eller Ø i mindst Tusinde Miles Omkreds.« (s. 193)

XVIII) »...lidt efter lidt saa jeg mod Øst, omtrent en halv engelsk Mil borte en Brænding ind mod Klipperne. Jeg saa, at disse Klipper bevirkede, at Strømmen igen delte sig, og da Hovedstrømmen gik i sydlig Retning med Klipperne mod Nordøst, blev den anden Del slaaet tilbage fra dem og dannede en stærk Tværstrøm tilbage i nordvestlig Retning.« (s. 194 f).

XIX) »Jeg opdagede imidlertid, da jeg nu var midt imellem de to Strømme, den paa Sydsiden, som havde ført mig bort, og den paa Nordsiden, som løb omtrent en Mil til den anden Side, at Vandet her var ganske stille i Øens Køl- vand og ikke løb til nogen af Siderne, og da jeg stadig havde god Brise, vedblev jeg at styre lige mod Øen, skønt jeg ikke kom slet saa hurtigt af Sted som før.« (s. 195)

XX) »...jeg var ganske udmattet af Rejsens Anstrengelser.« (s. 196) »Jeg havde nu faaet nok af at strejfe om paa Søen for nogen Tid...« (s. 198) »Denne Opdagelse lærte mig, at jeg ikke havde andet at gøre end at iagttage Ebbe og Flod, og saa vilde jeg let kunde bringe min Baad omkring Øen.« (s. 208)

XXI) »Men da jeg begyndte at tænke paa virkelig at gøre det, blev jeg greben af en saadan Rædsel ved Tanken om den Fare, jeg havde udstaaet, at jeg slet ikke kunde udholde at tænke paa det igen.« (s. 208)

XXII) »...han blev en dygtig Matros, kun Kompasset kunde jeg ikke faa ham til at forstaa ret meget af.« (s. 300)

XXIII) »...som endnu ikke var i den Grad forhærdet som senere.« (s. 27)

XXIV) »Jeg følte hverken Kødets Lyst, Øjets Lyst eller Livets Ærgerrighed.« (s. 180)

XXV) »...først og fremmest giftede jeg mig, og det bragte mig hverken Skade eller Misfornøjelse, og jeg fik tre Børn, to Sønner og en Datter. Men da min Hustru døde...« (s. 378)

XXVI) »Min stilling begyndte nu at forekomme mig langt bedre, skønt min Levevis stadig var lige elendig, da mine Tanker nu ved stadig Læsning i Skriften og Bønner til Gud rettedes mod højere Ting, og jeg følte megen indre Trøst, som jeg hidtil ikke havde kendt til; da nu ogsaa mit Helbred og mine

Kræfter vendte tilbage, begyndte jeg at udstyre mig selv med alt, hvad jeg savnede og at indrette mit Liv, saa regelmæssigt, som jeg kunde.« (s. 142)

XXVII) »Mit Skæg... havde jeg klippet...ret kort med Undtagelse af det, der voksede paa min Overlæbe, som jeg havde klippet til som et Par lange muhammedanske Snurbarter, saadan som jeg havde set paa nogle Tyrkere i Sallee;... Disse Mustacher eller Snurbarter, ja, jeg vil ikke sige, at de var lange nok til at hænge min Hat paa, men deres Længde og Facon var frygtindgydende, og i England vilde man have anset dem for forfærdelige.« (s. 207)

XXVIII) »...hvis jeg havde givet ham Lov til det, vilde han have tilbudt (mig og) min Bøsse.« (s. 279)

XXIX) »...og dog syntes Forsynet i sin vise Styrelse ikke at have givet dem anden Vejleder end deres egen afskyelige og fordærvede Lidenskaber...« (s. 230)